

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**ГІБРИДНА ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
«ТЕОРІЇ НЕПРЯМИХ ДІЙ»**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студент 2 курсу 07-242М групи
Спеціальності 032 Історія та археологія
Микита ПЧКУР

Керівник: Геннадій ЦИБУЛЕНКО, доцент
Рецензент: Єгор СИДОРОВИЧ, ст. викл.

Херсон - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТЕОРІЇ НЕПРЯМИХ ДІЙ.....	7
1.1 Історіографія вивчення теорії непрямих дій	7
1.2 Джерельна база за темою дослідження	13
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	20
2.1 Гібридна війна як феномен військово-інформаційної думки XXI ст.	20
2.2 Теоретичний аспект гібридної війни	25
Висновки до розділу 2.....	28
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ НЕПРЯМИХ ДІЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	30
3.1 Теоретичне визначення поняття та сутності стратегії непрямих дій у сучасній науковій літературі.	30
3.2 Стратегія непрямих дій як інструмент геополітичного протиборства у сучасних умовах.....	37
Висновки до розділу 3	39
РОЗДІЛ 4. ВИЗНАЧЕННЯ ТА АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ НЕПРЯМИХ ДІЙ.....	41
4.1 Геополітичні чинники гібридної війни Російської Федерації проти України.....	41
4.2 Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України	45

4.3 Аналіз гібридної війни на сході України через призму теорії непрямих дій	49
Висновки до розділу 4.....	58
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63
ДОДАТКИ.....	73
Додаток А.....	73

ВСТУП

Актуальність дослідження. Початок XXI століття характеризується посиленням боротьби у світі за геостратегічний простір, економічні й природні ресурси, що всукупності приводить до загострення міждержавних протиріч і є причиною виникнення в різних регіонах світу збройних конфліктів. При цьому, на думку багатьох політологів і військових фахівців, якщо в минулому в боротьбі за територіальний переділ світу й ринку збуту головну роль відіграла військова складова, то в сучасних умовах досягнення цих цілей забезпечується непрямыми діями, застосуванням невоєнних засобів, проведенням комплексу заходів політичного (при локалізації війн і збройних конфліктів і їх дозволі), економічного, інформаційного й кліматичного (при їхнім розростанні) характеру. Однак небезпека катастрофічних наслідків воєнних дій із застосуванням високоефективної сучасної й перспективної зброї при вирішенні збройних конфліктів припускає усе більш активне використання непрямих дій. Їх некомплексне застосування в сучасних умовах найпоширеніше. Ідея ведення війни шляхом непрямого фізичного знищення (розгрому) супротивника обхідним способом з'явилася ще на зорі зародження військового мистецтва. Досить чітко сутність такого способу в XVI столітті до н.е. висловив китайський державний діяч, полководець і військовий учений Сунь-Цзи у своїй праці «Трактат про військове мистецтво».

Питанням гібридних війн на території України займаються й сучасні дослідники Я.Верменич, В.Головко, В.Смолій, Ф.Турченко. Тематика їх досліджень розкриває в основному аналіз передумов та особливостей ведення бойових дій, але практично не торкається наслідків подолання та попередження виникнення гібридної загрози. Але, незважаючи на це, сьогодні існує потреба у дослідженні, яке б

узагальнило, систематизувало існуючі відомості з даної проблеми. Враховуючи все вищесказане, нами і була обрана тема магістерської роботи: «Гібридна війна на сході України в контексті «теорії непрямих дій».

Об'єкт дослідження - Сучасний стан наукових досліджень непрямих дій як нової військової стратегії.

Предмет - Аналіз гібридної війни на сході України в контексті «теорії непрямих дій»

Мета роботи: дослідити основні аспекти аналізу гібридної війни на сході України в контексті «теорії непрямих дій». Відповідно до мети були визначені наступні **завдання:**

- 1) дати теоретичну характеристику гібридної війни;
- 2) провести дослідження особливостей розвитку теорії непрямих дій у сучасних умовах;
- 3) проаналізувати розвиток гібридної війни на Сході України в контексті теорії непрямих дій.

Для розв'язання поставлених завдань нами були використані такі методи дослідження: теоретико-критичний аналіз літератури з теми дослідження; зіставлення, узагальнення і синтезування здобутої інформації тощо. Робота може бути використана студентами ВНЗ для підготовки до семінарських занять, також може бути використана викладачами для проведення лекції, практик тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Вперше здійснено комплексне дослідження «теорії непрямих дій» в контексті її релевантності для конкретного військового конфлікту. Проведено аналітичне порівняння теорії Ліддел Гарта та гібридної війни в контексті військового конфлікту на сході України.

Апробація результатів дослідження. Матеріали кваліфікаційної роботи (проекту) були використанні при підготовці до проведення лекційних та семінарських занять під час проходження навчальної

практики та можуть бути використані на уроках Всесвітньої Історії для 11 класів.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 73 найменування. Повний обсяг роботи: 73 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТЕОРІЇ НЕПРЯМИХ ДІЙ

1.1 Історіографія вивчення теорії непрямих дій

Загальні проблеми гібридних воєн розглядаються в багатьох наукових працях. Оскільки військово-політична експансія пострадянської Росії проти України має всі ознаки гібридної війни, компонентом дослідження її стають і праці, присвячені проблематиці ІПО. Серед найбільш вагомих українських досліджень бачимо роботи В.Телелима, Є.Магди, І.Руценк. Серед ознак гібридної війни вони виокремлюють потужний інформаційно-психологічний вплив, спрямований на дестабілізацію обстановки всередині держави-противника [23, с. 65].

На інформаційну складову гібридної війни звертають увагу Г. Почепцов, В.Толубко, Я.Жарков, В. Петрик, які аналізують генезис інформаційної війни, тенденції розвитку її форм і засобів, а також особливості проведення ІПО. М.Гетьманчук робить наголос на особливостях пропагандистських механізмів з обох сторін російсько-українського конфлікту. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни розглядають Т.Бельська, О.Саєнко, Г.Сасин. Історичний аспект пропагандистських операцій досліджувала Л. Леонтєва, а сьогодні розглядає в своїй монографії військовий науковець О.Куцька. Інформаційно-психологічні операції у локальних війнах і конфліктах кінця ХХ -початку ХХІ ст. висвітлюють Г.Пєвцов, К.Хударковський, С.Залкін, С.Сідченко, О.Шевченко, О.Гапєєва. Цією темою також зацікавлені польські дослідники А.Лельонек, Д. Матерняк, І. Дарчевська [37, с.76].

На Заході найбільших успіхів у вивченні тематики, що стосується планування й практичної реалізації зовнішньополітичної стратегії держави, а також насамперед «непрямих» технологій ведення

геополітичної боротьби на міждержавному рівні до початку 2000-х рр. досягли американські вчені й експерти. У США активні дослідження в зазначених областях почалися наприкінці 1940-х. - початку 1950-х. рр., тобто з початком «холодної війни».

І в другій половині ХХ - початку ХХІ ст. розробка даної проблематики стала здійснюватися по трьом основним і тісно взаємозалежним між собою напрямкам. Основні тези були сформульовані в 1950-ті - 1990-ті рр. такими відомими англосаксонськими вченими, як Г.Моргентау, У.Ліпман, А. Уолферс, П.Бік, М.Берковіц, Х. Булл, У.Ростоу, Г.Кіссінджер, К.Грій, Р. Кохен, Д.Най, М.Мандельбаум, М.Лін-Джонс, Б.Бузан, З.Бжезинський і ін. [41, с. 65] Крім фахівців в області національної безпеки в США розглядом питань формування й здійснення зовнішньополітичної стратегії держави на міжнародній арені, і насамперед самими Сполученими Штатами, також займалися в зазначений період учень-геополітики. Серед найбільш значимих з даної точки зору праць американських геополітиків необхідно виділити публікації Н.Спайкмена, Д.Мейнинга, У.Кеирка, Р.Страус-Хюпе, А. Сіверського, С.Коена, З.Бжезинського, Г.Кіссінджера, С.Хантингтона, Д.М.Коллінза, Ф.Фукуями, А.Л.Страуса, Ч.Купчана, Р.Кейгана, Ф.Закария й ін. Крім того, стратегічна тематика в області світової політики стала найважливішим напрямком у дослідженнях і американських політологів-міжнародників, які вивчали подібні питання, опираючись на різні теорії міжнародних відносин. Наприклад, це роботи Ч. Капхена, К. Престовіца, Ч. Джонсона, Д.Гудби, А.Етціоні, М.Хардт, А.Негри, Н.Хомський, М.Паренті та ін.. Нарешті, третій напрямок утворювали праці тих учених і експертів, які стали безпосередньо спеціалізуватися на розробці технологій по організації й практичному здійсненню геополітичного протиборства на міждержавному рівні, а також на

вивченні досвіду прикладного використання такого роду концептуальних' моделей розтрощення «ворожих» країн. Значимий теоретичний внесок у створення такого роду «бойових» технологій наприкінці внесли Б.Х.Ліделл Гарт, Д.Кеннан, П.Нітце, Д.Ачесон, Д.Бернхем, Д.Сарнов, Д.Скотт, Г.Кіссінджер, Д.Грабер, Т.Шеллінг, Т.Фінлеттер, Ф.Джонсон, Г.Кан, Л.Блумфілд, А.Лайс, З.Бжезинський, Г.Сонненфельд, С.Хантингтон, А.Вікс, А.Сеттон, Д.Най, Д.Аркуїлла, Д.Ронфельдт, Р.Сафрански, А.Себровски, Д.Гарстка, Д.Уорден, М.Либицки, Х.Уллман, Д.Уейд, Є.Смит, Д.Рамсфельд, Д.Шарп, С.Манн і ін.. Усі ці експерти спеціалізувалися в області створення «непрямих технологій» геополітичного протиборства й соответственно в їхніх публікаціях зачіпалися різні питання, так чи інакше стосовні до саме подібної «бойової» тематики [30, с. 53]. При цьому необхідно також відзначити, що Б.Х. Ліделл Гарт, Д.Най, Р.Сафрански, Д.Аркуїлла, Д.Ронфельдт, А.Себровски, Д.Гарстка, Д.Уорден, Х.Уллман, Д.Уейд і ін. у своїх працях фактично створили модель типологічної оцінки, що сформувалися до кінця 1990- х рр. технологій ведення геополітичного протиборства на міждержавному рівні. Здійснення державного перевороту, слід назвати насамперед програмні документи терористичних організацій, що діяли в Російській імперії наприкінці ХІХ -початку ХХ вв., публікації на цю тему В.І. Леніна, Л.Д. Троцького, К.Малаяпарте й ін. [51]. У свою чергу, розглядом проблем, пов'язаних з організацією й веденням «малої війни», займалися Д.В. Давидов, Н.С.Голицин, Ф.К. Гершельман, Н.Н.Сухотин, В.Н. Клембовский, С. Кедрин, В.Е. Борисов, П.П. Каратигин, Я.А. Слащев, М.А. Дробов, І.Г.Старинов, П.Е.Брайко, В.В. Квачков, Е.Є. Месснер, А.А. Зайцов, Л.Н. Кутуков (Н. Кремнев), Е.А. Шелль, А.Г. Битенбиндер, Б.А. Хольмстон-Смисловский, Мао Дзе- Дун, Е. Че Гевара й ін. У дане об'єднання аналітичних матеріалів були виділені праці провідних вітчизняних

спеціалістів по геополітичному протиборству на міждержавному рівні, які були присвячені розробці різних аспектів теоретичного змісту «непрямий геополітичної технології» розстроєння «ворожих» держав. Сюди ввійшли роботи А.А.Зинов'єва, С.П.Никанорова, С.Б. Переслегина, Г.Є. Лемке, С.Е. Кургиняна, а також експертів очолюваної їм відомої московської аналітичної групи [34, с. 65].

У число використаних матеріалів даної групи ввійшли насамперед ті ключові документи періоду «холодної війни», у яких був викладений зміст розробленої правлячими колами Сполучених Штатів «непрямої стратегії». Серед даних джерел у першу чергу необхідно назвати «Довгу телеграму» повірника в справах у Радянському Союзі Д.Кеннана державному секретареві США від 22 лютого 1946 р., Директиву Ради національної безпеки США NSC № 20/1 від 18 серпня 1948р..Доповідь Ради національної безпеки про цілях США у відношенні Росії з питань забезпечення безпеки № 20/4 від 23 листопада 1948 р., Доповідь Ради національної безпеки США президентові в відповідь на запит № 68 від 31 січня 1950 р. [37]. Крім того, цей Обіг президента США Д. Буша- Молодшого «Про положення в країні» від 31 січня 2002 р. і «Стратегія національної безпеки США в ХХІ столітті» від 17 вересня 2002 р. і ін., в яких знайшли своє відбиття особливості стратегії політики національної безпеки США на початку 2000- х рр.,а також деякі документи Пентагона початку 2000- х рр..У сукупності зазначені урядові документи Сполучених Штатів дозволяють одержати досить повна вистава щодо специфіки американської політичної культури планування державної зовнішньополітичної стратегії на міжнародній арені, а також про концептуальний зміст моделі ведення геополітичної боротьби на міждержавному рівні, характерної для США. Групу вивчених офіційних документів фашистської Німеччини склали в основному ті матеріали, які по своєму змісту були присвячені

підготовці Третього рейха до розв'язання війни в Європі, стратегічному й оперативно-тактичному плануванню бойових операцій для німецьких збройних сил на різних фронтах Другої світової війни, а також розробці економічних планів по експлуатації захоплених європейських країн [11, с .90]. Аналіз даних джерел був необхідний насамперед для того, щоб ознайомитися з концептуальним змістом тієї «прямої технології» здійснення геополітичного протиборства, яка була властива в ХХ в. головним чином Німеччини, а також, як слід констатувати, і іншим провідним так званим «континентальним» державам Євразії, у тому числі й СРСР. І яка, як необхідно особливо підкреслити, по своїй сутності принципово відрізнялася від розробленої в США в роки «холодної війни» теоретичної моделі розтращення «ворожих» країн. Різновид використаних джерел утворювали спогади американських, німецьких, французьких і радянських державних діячів, дипломатів, чиновників, військових, розвідників, розвідників- диверсантів і партизанських командирів, які за родом своєї діяльності ухвалювали найбезпосередніший участь у процесах розробки й практичної реалізації стратегічних і оперативно-тактичних технологій ведення геополітичної боротьби на міждержавному рівні в роки Першої світової війни, Другої світової війни, в епоху «холодної війни», а також в умовах пост біполярного світу. Особливо важливе значення при роботі над дисертацією мали ті свідчення й аналітичні висновки, які втримувалися в спогадах П. ФОН Леттов- Форбека, А.Шпеера, Ш. де Голля, Є.Т. Лоуренса, Д. Хилла, А. Даллеса, Д. Кеннана, С.Телботта, Д. Тенета, Д. Перкінса, О. Скорцени, Е.Че Гевари, П.А. Судоплатова, І.Г. Старинова, Д.Н. Медведева, С.А.Ваупшасова, П.П.Вершигори, М.А.Бабинова, В.Н.Леонова, И.І.Бережного, В.А.Крючкова, В.А.Кирпиченко, Н.С.Леонова, Ю.І.Дроздова, Л.В.Шебаршина, В.А. Стрелецького, Г.Н.Трошева й ін..У першу чергу

слід назвати праці наступних іноземних учених- геополітиків - Ф.Ратцеля, Р.Челлена, Ф.Науманна, К.Хаусхофера, Г.Риттера, Л.Дехийо, В.Бредова, Т.Ягера, Й. фон Лохаузена, П.Видаль де ля Блаша, П.Галлуа, І.Лакоста, М. Фуше, Ж. Атталі, Х.Маккіндера, Ф.Коломба, М.Тетчер, А.Мехена, Ф.Тернера, Н.Спайкмена, Д.Мейнинга, Р.Страус-Хюпе, А.Сіверського, С.Коена, К.Гріючі, З.Бжезинського, Г.Киссинджера, С.Хантингтона, Д.Коллінза, Ф. Фукуями, А.Страуса, Ч.Купчана, Р.Кейгана, Ф.Закарія й ін. [43, с. 57]. Серед робіт з геополітичної тематики, написаних вітчизняними авторами, необхідно насамперед виділити публікації Н.Я.Данилевського, К.Н.Леонтьєва, В.П.Семенова-Тян- Шанського, І.І.Дусинського, А.Е.Снесарева, А.Е.Едрихіна, П.Н.Савицького, Н.С.Трубецького, А.Г.Дугина, Е.Ф.Морозова, К.В.Плешакова, І.С.Даниленко, Л.Г.Івашова, А.С.Панарина, К.С. Гаджиєва та ін. [44].

Вивчення робіт зазначених закордонних і вітчизняних авторів стало необхідним головним чином для того, щоб виділити ті основні принципи й закономірності складання геополітичного курсу держави на міжнародній арені, які були сформульовані даними вченими геополітиками, і які, на їхню думку, необхідно обов'язково дотримувати при розв'язку подібних завдань. І таким чином, констатувати на подібній дослідницькій базі універсальну загальнотеоретичну модель формування й практичного здійснення зовнішньо-політичної.

Окрему групу проаналізованих джерел утворювали праці західних і вітчизняних класиків військової думки XVIII - початку XX вв., присвячені розгляду сутностей військової стратегії. Це добуток Морица Саксонського, Г. Ллойда, Наполеона Бонапарта, В. фон Вілізена, Ж.-Л. Леваля, І. Верді Дю- Вернуа, Ф; Фоша, А. фон Шлиффена, Х. Гудериана, Дж. Ф.С. Фуллера, Б.Л.Монтгомери; Є.Кінгстон-Макклори, Н.В.Медема, Г.В.Жомини,

Г.А.Леера, Е.І.Мартінова, А.А. Свечина, В. К. Триандафиллова й ін. [25, с. 86]. Необхідність звертання до класичних творів по військовій стратегії було обумовлено насамперед тим, що дане навчання військової науки наприкінці ХІХ -ХХ ст. вплинуло на становлення й розвиток теорії геополітики. Інакше кажучи, саме вчення про військову стратегію зіграло, причому насамперед як своєрідна методологічна база, що веде роль в -процесах розробки західними й вітчизняними фахівцями в зазначений історичний період концептуальної моделі планування й практичного втілення в життя зовнішньополітичної стратегії держави на міжнародній арені, а також сутнісного змісту технологічних методик ведення геополітичної боротьби на міждержавному рівні.

1.2 Джерельна база за темою дослідження

До джерельної бази за темою дослідження увійшли твори римського військового теоретика Флавія Вегеція Рената «Короткий виклад військовий справи» і інших античних авторів по військовій справі, численні трактати по військовому мистецтву, створені в період Середніх століть у Візантійській імперії, добуток Н. Макіавеллі «Про військове мистецтво», а також теоретичні роботи Наполеона Бонапарта, К. ФОН Клаузевица, Х. Гудериана й ін. Як слід констатувати, у працях зазначених військових теоретиків були сформульовані базові принципи «прямої технології» здійснення геополітичного протиборства на міждержавному рівні.

Це праці давньо-китайських військових теоретиків, серед яких необхідно насамперед відзначити трактат полководця Суни- Цзи Мистецтво війни» (інша назва даної роботи - «Правила ведення війни мудреця Суня») [25, с. 89].

У зазначених військових творах Сунь Цзи, а також інших китайських військових фахівців був викладений специфічний базовий концепт «непрямої геополітичної технології» розстрошення «ворожих» держав і їх армій, який був розроблений ще в Прадавньому Китаї і який дотепер використовується в якості базової теоретичної моделі вибудовування процесів геополітичної боротьби на стратегічному рівні правлячою елітою КНР.

Дані дослідження були присвячені розробці концептуального змісту «непрямих технологій» ведення- геополітичної боротьби, а також розгляду різних аспектів практичного використання Сполученими Штатами такого роду «бойових» методик проти СРСР і інших держав- супротивників на міжнародній арені. Як слід констатувати, найбільш видатний внесок у створення американського різновиду «непрямих технологій» здійснення геополітичної боротьби на міждержавному рівні в період «холодної війни» насамперед як теоретики: внесли Б.Х. Лиделл Гарт, Д. Кеннан, П. Нітце, Д. Ачесон, Д. Бернхем, Д. Сарнов, Д. Скотт, Г. Киссинджер, Д. Грабер, Т. Шеллинг, Т. Финлеттер, Ф. Джонсон, Г. Кан, Л. Блумфілд, А. Лайс, З. Бжезинський, Е. Сонненфельд, С. Хантингтон, А. Уикс, А. Сеттон і ін. [48]. В умовах постбіполярного миру роботу з подальшого розвитку різних аспектів «непрямих технологій» боротьби продовжили Д. Най, Є. Тоффлер, Х. Тоффлер, Д. Аркуїлла, Д. Ронфельдт, Р. Сафрански, А. Себровски, Д. Гарстка, М. Либицки, Х. Уллман, Д. Уейд, Є. Смит, Д. Рамсфельд, Д. Шарп, Б. Александер, У. Кларк і ін. [49, с. 71].

До даної групи були віднесені роботи таких видних представників комуністичного руху в Європі в 1920 рр., як А. Грамши, Е. Фромм, Е.Маркузе, В. Райх і ін., які фактично поклали початок становленню «непрямої технології» геополітичного

протиборства так званого «мережного» або «інформаційно-культурного» типу.

До її складу були включені праці, присвячені розробці теоретичних моделей здійснення державного перевороту, а також стратегії й тактики «малої війни». Як слід констатувати, зазначені інструменти геополітичної боротьби є найважливішою складовою «непрямої геополітичної технології» розтрошення «ворожих» держав.

Серед теоретичних робіт, присвячених розгляду найбільше «ефективних методик» здійснення державного перевороту, слід назвати насамперед програмні документи терористичних організацій, що діяли в Російській імперії наприкінці XIX - початку XX вв., публікації на цю тему В.І. Леніна, Л.Д. Троцького, К. Малапарте й ін. [51]. У свою чергу, розглядом проблем, пов'язаних з організацією й веденням «малої війни», займалися Д.В. Давидов, Н.С. Голицин, Ф.К. Гершельман, Н.Н. Сухотин, В.Н. Клембовский, С. Кедрин, В.Е. Борисов, П.П. Каратигин, Я.А. Слащев, М.А. Дробов, І.Г. Старинов, П.Е. Брайко, В.В. Квачков, Е.Є. Месснер, А.А. Зайцов, Л.Н. Кутуков (Н. Кремнев), Е.А. Шелль, А.Г. Битенбиндер, Б.А. Хольмстон-Смисловский, Мао Дзе-Дун, Е. Че Гевара й ін.

У дане об'єднання аналітичних матеріалів були виділені праці провідних вітчизняних спеціалістів по геополітичному протиборству на міждержавному рівні, які були присвячені розробці різних аспектів теоретичного змісту «непрямий геополітичної технології» розтрошення «ворожих» держав. Сюди ввійшли роботи А.А. Зинов'єва, С.П. Никанорова, С.Б. Переслегина, Г.Є. Лемке, С.Е. Кургиняна, а також експертів очолюваної їм відомої московської аналітичної групи [34, с. 65].

У число використаних матеріалів даної групи ввійшли насамперед ті ключові документи періоду «холодної війни», у яких

був викладений зміст розробленої правлячими колами Сполучених Штатів «непрямої стратегії».

Серед даних джерел у першу чергу необхідно назвати «Довгу телеграму» повірника в справах у Радянському Союзі Д. Кеннана державному секретареві США від 22 лютого 1946 р., Директиву Ради національної безпеки США NSC № 20/1 від 18 серпня 1948 р..

Доповідь Ради національної безпеки про цілях США у відношенні Росії з питань забезпечення безпеки № 20/4 від 23 листопада 1948 р., Доповідь Ради національної безпеки США президентові в відповідь на запит № 68 від 31 січня 1950 р. [37]. Крім того, цей Обіг президента США Д. Буша- Молодшого «Про положення в країні» від 31 січня 2002 р. і «Стратегія національної безпеки США в XXI столітті» від 17 вересня 2002 р. і ін., в яких знайшли своє відбиття особливості стратегії політики національної безпеки США на початку 2000- х рр., а також деякі документи Пентагона початку 2000- х рр..

У сукупності зазначені урядові документи Сполучених Штатів дозволяють одержати досить повна вистава щодо специфіки американської політичної культури планування державної зовнішньополітичної стратегії на міжнародній арені, а також про концептуальний зміст моделі ведення геополітичної боротьби на міждержавному рівні, характерної для США.

Групу вивчених офіційних документів фашистської Німеччини склали в основному ті матеріали, які по своєму змісту були присвячені підготовці Третього рейха до розв'язання війни в Європі, стратегічному й оперативно-тактичному плануванню бойових операцій для німецьких збройних сил на різних фронтах Другої світової війни, а також розробці економічних планів по експлуатації захоплених європейських країн [11, с .90].

Аналіз даних джерел був необхідний насамперед для того, щоб ознайомитися з концептуальним змістом тієї «прямої технології» здійснення геополітичного протиборства, яка була властива в ХХ в. головним чином Німеччини, а також, як слід констатувати, і іншим провідним так званим «континентальним» державам Євразії, у тому числі й СРСР. І яка, як необхідно особливо підкреслити, по своїй сутності принципово відрізнялася від розробленої в США в роки «холодної війни» теоретичної моделі розтращення «ворожих» країн.

Різновид використаних джерел утворювали спогади американських, німецьких, французьких і радянських державних діячів, дипломатів, чиновників, військових, розвідників, розвідників-диверсантів і партизанських командирів, які за родом своєї діяльності ухвалювали найбезпосередніший участь у процесах розробки й практичної реалізації стратегічних і оперативно-тактичних технологій ведення геополітичної боротьби на міждержавному рівні в роки Першої світової війни,, Другої світової війни, в епоху «холодної війни», а також в умовах постбіполярного світу.

Особливо важливе значення при роботі над дисертацією мали ті свідчення й аналітичні висновки, які втримувалися в спогадах П. фон Леттов-Форбека, А. Шпеера, Ш. ДЕ Голля, Є.Т. Лоуренса, Д. Хилла, А. Даллеса, Д. Кеннана, С. Телботта, Д. Тенета, Д. Перкінса, О. Скорцени, Е. Че Гевари, П.А. Судоплатова, І.Г. Старинова, Д.Н. Медведєва, С.А. Ваупшасова, П.П. Вершигори, М.А. Бабікова, В.Н. Леонова, І.І. Бережного, В.А. Крючкова, В.А. Кирпиченко, Н.С. Леонова, Ю.І. Дроздова, Л.В. Шебаршина, В.А. Стрелецького, Г.Н. Трошева й ін..

У першу чергу слід назвати праці наступних іноземних учених-геополітиків - Ф. Ратцеля, Р. Челлена, Ф. Науманна, К. Хаусхофера, Г. Риттера, Л. Дехийо, В. Бредова, Т. Ягера, Й. ФОН Лохаузена, П. Видаль де ля Блаша, П. Галлуа, І. Лакоста, М. Фуше, Ж. Атталі,

Х. Маккиндера, Ф. Коломба, М. Тетчер, А. Мехена, Ф. Тернера, Н. Спайкмена, Д. Мейнинга, Р. Страус-Хюпе, А. Сіверського, С. Коена, К. Гріючі, З. Бжезинського, Г. Киссинджера, С. Хантингтона, Д. Коллинза, Ф. Фукуями, А. Страуса, Ч. Купчана, Р. Кейгана, Ф. Закария й ін. [43, с. 57].

Серед робіт з геополітичної тематики, написаних вітчизняними авторами, необхідно насамперед виділити публікації Н.Я. Данилевського, К.Н. Леонтєва, В.П. Семенова-Тян-Шанського, І.І. Дусинського, А.Е.Снесарева, А.Е. Едрихіна (Вандама), П.Н. Савицького, Н.С. Трубецького, А.Г. Дугина, Е.Ф. Морозова, К.В. Плешакова, І.С. Даниленко, Л.Г. Івашова, А.С. Панарина, К.С. Гаджиева й ін. [44]. Вивчення робіт зазначених закордонних і вітчизняних авторів стало необхідним головним чином для того, щоб виділити ті основні принципи й закономірності складання геополітичного курсу держави на міжнародній арені, які були сформульовані даними вченими геополітиками, і які, на їхню думку, необхідно обов'язково дотримувати при розв'язку подібних завдань. І таким чином, констатувати на подібній дослідницькій базі універсальну загальнотеоретичну модель формування й практичного здійснення зовнішньополітичної.

Окрему групу проаналізованих джерел утворювали праці західних і вітчизняних класиків військової думки XVIII - початку XX вв., присвячені розгляду сутності військової стратегії. Це добуток Морица Саксонського, Г. Ллойда, Наполеона Бонапарта, В. фон Вілізена, Ж.-Л. Леваля, Ф. Фоша, К. тло-дер-гольця, Х. тло Мольтке, А. ФОН Шлиффена, Х. Гудериана, Дж. Ф.С. Фуллера, Б.Л. Монтгомери; Є. Кінгстон - Макклори, Н.В. Медема, Г.В. Жомини, Г.А. Леера, Е.І. Мартинова, А.А. Свечина, В.К.Триандафиллова й ін. [25, с. 86].

Необхідність звертання до класичних творів по військовій стратегії було обумовлено насамперед тим, що дане навчання військової науки наприкінці XIX - XX ст. вплинуло на становлення й розвиток теорії геополітики. Інакше кажучи, саме вчення про військову стратегію зіграло, причому насамперед як своєрідна методологічна база, що веде роль в -процесах розробки західними й вітчизняними фахівцями в зазначений історичний період концептуальної моделі планування й практичного втілення в життя зовнішньополітичної стратегії держави на міжнародній арені, а також сутнісного змісту технологічних методик ведення геополітичної боротьби на міждержавному рівні.

Висновки до розділу 1

Таким чином, питання історіографії участі Російської Федерації у гібридній війні в Україні практично не розкрито. Аналізуючи російські дослідження стає

зрозуміло, що цій проблематиці приділено мало уваги. Після анексії Криму та вторгнення на територію східної України російського агресора, під впливом розвитку та лобіювання таких понять в російській політиці як «національні інтереси», «стратегічний захист», «русский мир» розпочинається активна робота з випуску пропаганди.

РОЗДІЛ 2 СУЧАСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

2.1 Гібридна війна як феномен військово-інформаційної думки ХХІ ст.

Гібридна війна поступово набирала популярності в оборонному співтоваристві з першого використання у 2005 році. Ще до анексії Криму Росією її широко називали зразком сучасної війни в оборонних громадах. Але після 2014 року термін набрав нового оберту настільки, що його часто називали новим видом війни. Цей термін часто циркулював на різних форумах, починаючи від газет і закінчуючи офіційними стратегічними документами. На далі я буду використовувати термін «гібридна концепція Гофмана» для позначення військово-домінуючого поняття, яке пронизувалося до 2014 року. Тому корисніше обговорювати гібридну війну у два етапи - до і після анексії Криму Росією. Саме Френк Гофман розробив концепцію гібридної війни в серії статей та книг. Він вдосконалив «концепцію гібридної війни» як частину дослідницької програми, вивчивши ряд минулих теорій, переважно війни 4-го покоління, складної війни та необмеженої війни. Потім він детально пояснив цю концепцію у своїй фундаментальній роботі «Конфлікт у 21 столітті: Підйом гібридних воєн» у 2007 році.

Він прогнозував, що майбутні війни будуть зближенням різних претендентів у мультимодальних війнах, що поєднує летальність державного конфлікту з фанатичним запалом нерегулярної війни як з точки зору організацій, так і засобів. У контексті дослідницької програми він вивчав низку історичних прикладів, але не зміг знайти багатовимірність, оперативну інтеграцію чи експлуатацію інформаційної сфери настільки, наскільки вони очікували від

гібридних воєн. Саме «Хезболла», яка воювала проти Ізраїлю в 2006 році, виявилася йому найяскравішим прикладом сучасного гібридного претендента [44].

Він визначив гібридні загрози як «включають повний спектр різних способів ведення війни, включаючи звичайні можливості, нерегулярну тактику та формування, терористичні акти, включаючи невибіркоче насильство та примус, та злочинні розлади». Для Гофмана гібридні війни можуть вестися як державами, так і різними недержавними суб'єктами, окремими підрозділами або навіть одним і тим же підрозділом, але оперативно та тактично спрямовані в основному просторі боїв для досягнення синергетичних ефектів як у фізичному, так і в психологічному вимір конфлікту.

На думку Гофмана, гібридні війни відрізняються від попередніх, це їх розмитість навіть на нижчих рівнях. Він визнає, що багато воєн у минулому мали регулярні та нерегулярні компоненти, але вони, скоріше, поєднувались на стратегічному рівні і проводилися в різних театрах або в окремих формаціях. Гібридні війни, на відміну від них, поєднували ці сили в одній і тій самій силі в одному бойовому просторі навіть на оперативному та тактичному рівнях [45]. Якщо підвести підсумок вивчення Гофмана одним словом, це було б «розмиттям».

Незважаючи на деякі ранні критичні зауваження, гібридна війна, популяризована Гофманом, стала настільки поширеною, що здається новою ортодоксальністю у військовій думці [46]. Як зазначав сам Гофман, гібридні загрози знайшли популярність в офіційних документах різних оборонних кіл США, і багато чиновників високого рівня в своїх виступах цитували це як обґрунтовану концепцію.

Гофман стверджує, що новий тип війни, який він вводить, відповідає стратегічній теорії Клаузевіца, але не дає подальших пояснень щодо «як». [56] У його дослідженнях впливає, що Гофман

намагається осмислити сучасну війну. Однак, зводивши війну до зближення різних модальностей війни, організацій та суб'єктів, ця концепція просто зосереджується на оперативному та тактичному рівнях.

«Гібрид» як прикметник, що передує «війні», вимагає більше, ніж концепція Гофмана, оскільки війна включає набагато більше, ніж розмиття способів, сил чи акторів. На малюнку 4 показано, куди гібридна війна потрапляє у сферу стратегічної теорії. Ідея про те, що нові підходи, такі як «гібридна війна», може призвести до повторюваних військових перемог, є а стратегічним підходом, який переоцінює оперативні можливості та доктрину за рахунок стратегії. [57] Занадто орієнтуючись на тактику, гібридна війна стає непродуктивною для стратегії, виключаючи ключові особливості. Сам Хоффман зізнався, що його теорія не фіксує ненасильницькі дії, такі як економічні, фінансові, підривні дії чи інформаційні операції [58]. Поняття в ньому є оригінальною формою, як постулював Гофман, у кращому випадку може бути темою військової доктрини. Насправді, назва, яку Кокс та ін. запропонованих, «збіжні тенденції в тактиці» цілком відповідали б концепції Гофмана [59].

Лише після анексії Криму Росією невійськові фактори стали частіше включатись у це визначення. Однак ці фактори склалися довільно, а не системно. Цей термін, як правило, асоціюється з пропагандою, інформаційною війною чи кібератаками, які становлять лише деякі аспекти війни, і, таким чином, не мають цілісного погляду.

Не лише використання нового терміну, такого як «гібрид», свідчить про те, що це новий вид війни, але також багато аналітиків, журналістів та самого Гофмана стверджували, що з'явився новий спосіб ведення війни. Насправді, гібридизація є невід'ємною природою всіх воєн, оскільки єдину звичайну чи нерегулярну війну можна очікувати лише на папері [61]. Як зазначав Ечеваррія, з

історичної точки зору гібридна війна була нормою, але звичайна війна була ілюзією [62]. Наприклад, Друга світова війна, відома як яскравий приклад звичайної війни, включала багато нерегулярних аспектів від використання пропаганди до диверсії. [63] якщо війна Ізраїль-Хезболла в 2006 р. та російські війни в Криму та на Донбасі в 2014 р. розглядаються як гібридні війни, то велика кількість воєн у минулому - не що інше, як гібридна війна [64]. Однак, за відсутності історичного досвіду, багато експертів вважають, що так звані гібридні війни - це новий вид війни.

Повертаючись до концепції Гофмана, можна побачити еволюцію думки Гофмана щодо новизни цієї концепції. Хоча він стверджував, що зближення різних способів війни на нижчих рівнях є новим [65], через два роки він заявив: «Поєднання нерегулярних та звичайних сил, як оперативно, так і тактично інтегрованих, є досить складним завданням, але історично це не обов'язково є унікальним явищем» [66]. Це було важливим відхиленням від його попередньої думки.

Не представляється логічним припускати, що війна у В'єтнамі не є прикладом гібридної війни, просто припускаючи, що вона недостатньо розмита на оперативному та тактичному рівнях, поки це робить Бурська війна. [67] Слід розуміти, що хоча стратегічна думка має основи, які не змінюються, війна залежить від контексту і на тактичному рівні може приймати нескінченні форми на континуумі гібридності.

Гібридна війна занадто інклюзивна, щоб бути аналітично корисною [68]. У своє визначення він включає майже всі види війни. Будь-яке насильство може бути позначене як «гібридне», якщо воно не має характеристик єдиної форми ведення війни. Ця широта дозволяє як війну Росії в Україні, так і війну ІДІЛ у Сирії вважати зразком гібридної війни. Викликаючи велику кількість кваліфікацій, пов'язаних з гібридними загрозами, ця широта створює ідеального

ворога з магічною силою та стратегічним майстерністю [69], як це було у випадку сприйняття Заходом іміджу ворогів Радянського Союзу під час холодної війни. Він перетворився на настільки загальний термін, що навіть публічні заяви російського міністра закордонних справ Сергія Лаврова можна назвати гібридною війною, коли він дорікнув німецькій поліції за недостатню прозорість щодо передбачуваного згвалтування 13-річної російської дівчинки у Берліні. [70]

Концепцію Гофмана також критикують як занадто вузьку. Гленн припускає, що концепція має вузький погляд, і він пропонує «комплексний підхід» як кращу конструкцію для вирішення широти викликів. [71] Можливо, через цей недолік пізніші визначення поняття НАТО, ЄС та іншими включали більш широкі аспекти війни. Однак це було зроблено шляхом довільних доповнень до початкової форми, що створює плутанину та двозначність. З цієї причини його часто згадували про невійськові фактори, тоді як первісна форма мала військову основу. Концепція еволюціонувала до терміна, який, як правило, відноситься до будь-якого зловмисного впливу, не потребує війни. [72] Якби оборонне співтовариство з самого початку дивилось у приціл стратегічної теорії, можливо, йому не знадобився б новий термін для пояснення сучасної війни.

Гібридна війна - це вигадливий термін, який називає те, що ми завжди називали «війна». Життя дуже складне, і багато хто з наших країн люблять прості чіткі визначення, коли стикаються зі складними проблемами. Війна - це війна, яку ви можете вести різними способами. Це не завжди повинні бути основні бойові танки, самохідна артилерія, механізована піхота, фрегати, есмінець, авіаносці тощо. Це також можуть бути диверсійні операції. Але війна не має іншої мети, крім досягнення політичної мети. Гібридна війна - це лише спосіб ведення війни, яка має політичну мету. Це не змінює того

факту, що, будучи військовим персоналом, у наших командуваннях ми робимо оцінку, намагаємося зрозуміти свого супротивника, намагаємося знайти, що є його сильні сторони, які його слабкі сторони, і ми, звичайно, намагаємось зосередитись на слабких сторонах і захистити його сильні сторони. Військова стратегія - це спосіб ведення війни, операції - спосіб битви, тактика - спосіб ведення битви. Коли я визначаю, як я хочу вести війну, саме там, як військовий командир, я приймаю рішення, хочу я використовувати гібридну війну чи ні. Зараз дуже важливо вивчати гібридну війну, але піднімати її як новий тип війни - це неправильно.

2.2 Теоретичний аспект гібридної війни

Сучасну гібридну війну в суспільстві розуміють як важливий складник міжнародної безпеки, яка нині перебуває в кризовому стані. Водночас існує певна невизначеність у тлумаченні терміна «гібридна війна».

Візьмемося стверджувати, що епітет «гібридна» до слова «війна» якнайкраще підходить для опису військової доктрини РФ проти України. Крім вищезазначених економічних, військових, політичних та інформаційних засобів, наш сусід використовує тактику залякування ядерною зброєю.

В. Горбулін називає так характерні особливості гібридної війни: «це поняття охоплює явище набагато ширше, ніж сучасні форми ведення бойових дій, види війни майбутнього або назви конкретних конфліктів змішаного типу» [1]. Гібридна війна є новим типом протистояння у світовій системі. Порівнювати її з холодною війною середини - кінця ХХ ст. можна, але це не є коректним, оскільки гібридна війна є продовженням холодної війни. Водночас це

складніший феномен із великою часткою прихованих механізмів впливу та маніпуляцій.

Науковець також говорить про «фактор перспективи», який, на думку вченого, має суттєве значення для того, аби зрозуміти феномен гібридної війни та його наслідків для України та всього світу. Учений наголошує, що підходи до явища гібридної війни та його концептуальних складників у всіх учасників різняться [1]. В. Горбулін виокремлює три погляди на події гібридної війни: агресора, об'єкта гібридної агресії та тих, хто не бере участі в конфлікті, але здатний приєднатись до однієї зі сторін [1].

Російсько-український конфлікт багато в чому змінив розуміння феномена гібридної війни. Насамперед, це стосується уявлення про те, що гібридна війна може бути лише асиметричною, коли слабший противник намагається вплинути на сильнішого шляхом використання невійськових засобів. Існує також фактор невизначеності щодо сучасних військових конфліктів та того, як їх називати. В. Горбулін відзначає широкий спектр назв конфліктів сучасності, що виникають залежно від географічного розташування та політичного устрою країн учасниць. Серед найбільш поширених назв ми можемо виокремити такі, як: конфлікт у «сірій зоні», необмежений конфлікт, гібридний конфлікт та гібридна війна.

Гібридна війна також застосовує традиційні форми військових дій, зазвичай доповнюючи їх іншими змінними, які формуються під впливом міжнародного правового поля й інших факторів, що здатні вплинути на хід конфлікту.

Науковець Ф. Гоффман, один з авторів терміна «гібридна війна», говорить про «тенденції до конвергенції в сучасних конфліктах» [4]. Це виявляється в поєднанні всіх аспектів конфлікту, які зазвичай є відокремленими. До таких аспектів ми зараховуємо фізичний і

психологічний виміри, кінетичну та некінетичну зброю, а також учасників конфлікту й тих, хто в ньому не бере участі [4].

На думку науковця, конвергенція полягає в тому, що стираються межі між державними та недержавними суб'єктами конфлікту. Важко розпізнати, які частини є регулярними бойовими одиницями, а які - найманцями. Така ситуація змінює підхід до дослідження феномена гібридної війни, оскільки традиційні визначення тероризму, криміналу, військові конфлікти втрачають своє значення.

Триває дискусія щодо тлумачення терміна «гібридна війна», який, на думку вчених, здатний замінити ряд тотожних назв, таких як: «гібридні війни», «гібридні бойові дії», «гібридні загрози», «гібридний противник» тощо. Головною причиною синонімізації цих термінів є гібридність як ознака, що домінує.

Подібний вид агресії включає в себе такі заходи: пропаганда; інформаційна агітація; політико-дипломатичний вплив; торгово-економічний тиск; лобіювання інтересів, корупція; намагання вплинути через енергетичний та інфраструктурний чинник; прямі бойові дії, можливе точкове застосування ядерної зброї.

У контексті гібридної війни також присутній чинник боротьби між іміджем кожної сторони, що бере в ній участь. Війна іміджів - це війна різних цінностей та категорій буття. Вона має на меті створення альтернативної реальності. Ця реальність покликана змінювати ціннісні орієнтири населення, пропагує йому інший сенс буття. «Інформаційні та смислові війни є варіантами медіавійни, оскільки потребують каналів для передачі. Саме їхній медійний характер призвів до того, що людство зіштовхується з ними все частіше. Смислові війни спрямовані на руйнування світосприйняття об'єкта, що призводить до прийняття тих рішень, які б він ніколи не прийняв. Як інструментарій вони можуть використовувати не тільки прямий, але і фоновий вплив» [4]. Це означає, що, крім системного

інформаційного впливу, можуть здійснюватися ще й точкові інформаційні атаки залежно від контексту ситуації.

Російсько-українська війна є саме таким прикладом. Сміслові посили в ній інтерпретують через постійну підміну понять. Серед них згадаємо такі, як: ліквідація військових прикмет, неможливість ідентифікації країни агресора («ввічливі люди», «зелені чоловічки»); ліквідація прикмет незаконності шляхом додавання слів «народний», «громадський», «суспільний» («народна самооборона», «возз'єднання Криму»); підкреслення негативних характеристик противника («карателі», «хунта», «самопроголошений мер»); гіперболізація власного позитиву: «Севастополь - город русской слави», «Крим наш»; мотивування та легітимізація неправомірної поведінки через постулати на кшталт: «Це наше народне, а ми народ» [4].

Висновки до розділу 2

У цьому розділі ми аргументуємо необхідність розрізнення двох модусів існування гібридної війни - як феномена фізичної реальності

і як дискурсивного конструкта, а також ставимо питання про характер співвідношення між ними. Процеси формування концепту досліджено за допомогою аналізу термінів на позначення гібридної війни

та суміжних явищ з урахуванням відмінностей різних військово-теоретичних традицій. Висловлено гіпотезу про доцільність інтерпретації термінів «гібридна війна» не тільки як загальної назви новітньої форми воєнного конфлікту, але й як назви одиначної (унікальної) історичної події. У цьому новому ракурсі гібридна війна постає як співвідносна з холодною війною та відомими з історії війнами зі своїми власними назвами. Таким чином, загальне

припущення про гібридну війну не тільки як про вид новітніх воєнних конфліктів, а і як про нову форму множинного глобального протистояння отримує додаткову аргументацію.

РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ НЕПРЯМИХ ДІЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

3.1 Теоретичне визначення поняття та сутності стратегії непрямих дій у сучасній науковій літературі.

Концепція теорії Безіл Ліддел Гарта У ХХ столітті суттєвий внесок в розвиток мистецтва воєнної стратегії зробив британець сер Безіл Генрі Ліддел Гарт. Ветеран Першої світової війни, воєнний кореспондент, військовий редактор Британської енциклопедії, радник при Воєнному міністерстві - дослідивши досвід ведення воєн протягом історії Заходу, він розробив доктрину стратегії непрямих дій. Він виступав з критичними зауваженнями щодо ядерної зброї: на думку сера Б. Г. Ліддела Гарта, вона не стала панацеєю від воєн і гарантією вічного миру. Після Другої світової війни відбувся занепад у зв'язку з непотрібністю стратегії через появу зброї масового ураження: навпаки, стратегія непрямих дій і велика стратегія актуалізувалась іще більше, зважаючи на те що прямі дії матимуть згубні наслідки. Для посилення воєнної могутності України вчення Ліддела Гарта має бути вивчене, засвоєне та критично проаналізоване, зокрема з позицій правого світогляду. Друга причина значимості цього дослідження полягає у тому, що існує нагальна потреба заповнювати інформаційний та інтелектуальний простір України вартісними працями найкращих воєнних теоретиків і практиків [6, с.15].

Основоположником стратегії непрямих дій, що розробили її теорію, є англійський історик і військовий теоретик Ліддел Гарт. У своїй класичній праці «Стратегія непрямих дій» автор виклав теорію непрямих дій і простежив, як вона застосовувалася із прадавніх часів протягом чотирьох тисячоріч. «Історія стратегії, - відзначає він, - по

суті є літописом застосування й розвитку методу непрямих дій». Розкриваючи у своїй праці поняття «стратегія непрямих дій», Ліддел Гарт підкреслюючи, що «протягом усієї історії людства результати війни рідко були ефективними, якщо дії не були настільки непрямою, щоб захопити супротивника зненацька.

Непрямими були як фізичні, так і психологічні дії; перші - звичайно, а другі - завжди. У стратегії самий довгий обхідний шлях часто є найкоротшим шляхом до мети». Вимагає особливої уваги переконаність англійського теоретика Ліддела Гарта в тому, що прямий підхід до мети (психологічної або фізичної) зводити, звідки супротивник очікує нанесення удару, найчастіше приводить до негативних результатів. Причина цього яскраво виражена в простих словах Наполеона про те, що «моральний фактор ставиться до фізичного, як три до одному». Це означає, що, хоча формально сила конфронтуючої армії або країни визначається кількістю військи матеріальними ресурсами, останні в значній мірі залежать від стабільно стікерування, морального стану, забезпечення безперебійного постачання» [32, с. 76]. У своїй праці Ліддел Гарт відзначав, що Наполеон, великий майстер стратегії непрямих дій, уважав «досить вигідним раптово спрямовуватися на супротивника, що схибив, зненацька атакувати його й вибухнути над ним громом, колись ніж він побачить блискавку». Стратегія непрямих дій, що була в минулому в основному на других ролях, уступаючи стратегії сили, що здійснювала розгром супротивника шляхом створення кількісного переваги в силах і засобах, у сучасних умовах висувається на перший план, а вміння її застосовувати стає показником високого рівня полководницької майстерності.

Стратегії непрямих дій у її новому технологічному вигляді притаманно велике різноманіття застосовуваних форм і способів прямих військових і невоєнних дій, невоєнних засобів, у тому числі

ведення інформаційного, дистанційного(неконтактного) протиборства, сегментованих, поліцентричних, електронно-вогневих, наземно-морських, ударних повітряно-космічних (у недалекій перспективі й протисупутникових) операцій. Як показує досвід локальних війн і аналіз військових концепцій, саме таку стратегію нині запроваджують у життя, прагнучи нейтралізувати супротивника без застосування зброї (непрямими діями), у першу чергу за рахунок інформаційної переваги. Інформація в широкому змісті її розуміння із прадавніх часів використовувалася воєначальниками для обману супротивника, досягнення раптовості, лякання й інших подібних цілей. Але способи застосування таких приймань у боях були головним чином побічними й часто не виходили з тактичних рамок. У сучасних умовах засобу інформаційного впливу (непрямих дій) досяглися такого рівня розвитку, що здатні вирішувати стратегічні завдання. Досвід локальних війн і збройних конфліктів останніх десятиліть показує, що стратегічне інформаційне протиборство відіграє важливу роль у дезорганізації військового й державного управління, уведенні супротивника в оману, створенні необхідної суспільної думки, організації антиурядових виступів і проведенні інших заходів, спрямованих на зниження рішучості конфронтуючої сторони чинити опір [46, с. 83].

Ліддел Гарт увів у науковий оборот, відповідно, два поняття - «стратегія прямих дій» і «стратегія непрямих дій». Згідно із цим навчанням, головна- відмітна риса «стратегії прямих дій» полягає в тому, що для держави основним інструментом здійснення геополітичної боротьби на міжнародній арені є насамперед війна. У свою чергу, війна повинна вестися на основі тих теоретичних принципів, які були розроблені видатним німецьким військовим теоретиком і військовим істориком К. ФОН Клаузевицем. І отже, головна мета війни - це в першу чергу знищення збройних сил

«ворожих» держав. Дана концепція збройної боротьби одержала назву «абсолютна війна» [66, с. 94]. Що стосується «стратегії непрямих дій», те дана «бойова» технологія, на думку Б.Х. Ліделл Гарту, базується на принципово інших теоретичних положеннях. Згідно з даною концепцією, військова міць держави «є тільки одним із засобів великої стратегії (тобто зовнішньополітичної стратегії держави. - І.Ш.), яка з метою ослаблення волі супротивника до опору повинна брати до уваги й використовувати всю силу й міць фінансового, дипломатичного, комерційного й, не останнього по важливості, ідеологічного тиску». Тому для боротьби подібним чином країни, як констатував Б.Х. Ліделл Гарт, досягнення «військових цілей» на міжнародній арені повинне стати тільки одним» засобом досягнення політичної мети. У той же час у ході війни найбільш ефективним і, отже, найбільш раціональним способом досягнення перемоги над супротивником, на думку цього військового фахівця, є нанесення ударів по його тиліві й комунікаціям. Тобто руйнування подібного роду бойовими діями тієї інфраструктури й системи керування, на яку «опирається» ворожа армія. Потім Д. Най, А. Себровски, Д. Гарстка, Д. Уорден, Х. Уллман, Д. Уейдт та ін. фактично зробили висновок про утворення до початку 2000- х рр. двох основних типів технології ведення геополітичної боротьби «непрямих з дій».

Так, Д. Най виділив концепцію так званих «непрямих політичних дій». Для позначення даної моделі розтрощення «ворогів» на міжнародній арені цей американський політолог використовував термін «м'яка сила» або «гнучка влада». Він також затверджував, що «м'яка сила» будь-якої країни «базується головним чином на трьох ресурсах: її культурі (у тих країнах, де вона приваблива для інших), її політичних цінностях (коли вона діє згідно з ними в себе будинку й зарубіжжям) і зовнішній політиці (коли вона розглядається як легітимно, що має моральний авторитет)». І отже, саме дані фактори

насамперед використовуються державою-«агресором» у якості головних інструментів для досягнення своїх стратегічних або геополітичних цілей на міжнародній арені. У свою чергу, А. Себровські, Д. Гарстка, Д. Уорден, Х. Уллман, Д. Уейд і ін. розробили концептуальну теоретичну модель «непрямих воєнних дій». При цьому А.Себровські й Д. Гарстка ввели в оборот спеціальну категорію для визначення даного типу «бойової» концепції «непрямих дій» - «сетцентрична війна» [12, с.82].

Для здійснення геополітичного протиборства, за цією технологією, повинні застосовуватися головним чином військові засоби. Однак при цьому завдяки використанню у військовій справі сучасних інформаційних технологій кардинальним чином міняється сам характер ведення війни. У цьому випадку бойові дії стають швидкоплинними й більш ефективними. Причому ці переваги досягаються збройними силами держави- «агресора» головним чином за рахунок забезпечення інформаційної переваги над армією «ворожої» країни. У результаті цього всі воєнні операції плануються й практично втілюються в життя вже по так званому «принципу масування результатів», а не за концепцією» масованого застосування сил і засобу», як впливає з військової теорії К. фон Клаузевица. І як наслідок цього, головною метою збройної боротьби стає нефізичне знищення угруповань ворожої армії, а насамперед руйнування системи державного керування, що атакується країни й керівних структур її збройних сил. У ході таких ефективних бойових дій супротивник виявляється просто не здатним чинити адекватний опір і впадає в стан шоку. Тому розгром ворожої армії й перемога у війні досягається в максимально стислий термін і з мінімальним втратами для бойових підрозділів «агресора» і мирного населення, що атакується держави, а також і при відносно незначних руйнуваннях матеріальної бази «ворожої» країни. Нарешті, Р. Сафрански,

Д. Аркуїлла, Д. Ронфельдт і ін. прийшли до висновку проте, що в 1990-ті рр. завдяки, що почався у світі інформаційної революції відбувся утвір принциповий нової концептуальної моделі здійснення протиборства на міждержавному рівні, але яка при цьому фактично також була віднесена ними до розряду саме «непрямих технологій» геополітичної боротьби. Для позначення подібної технології Д. Аркуїлла й Д. Ронфельдт стали використовувати термін «мережна війна». Згідно із цією моделлю розтращення «ворожих» держав, у якості головного інструмента ведення геополітичної боротьби виступає «інформаційно-технічна» і «інформаційно-психологічна» війна [15, .с 81]. Таким чином, як можна зробити висновок, американські фахівці в області геополітичного «протиборства на міждержавному рівні фактично ділять існуючі бойові» концептуально-стратегічні технології на два головні різновиди. Перший тип - «технологія прямих геополітичних дій». Для такого роду «бойової» технології характерним є використання як головний інструментарій здійснення геополітичного протиборства винятково тільки одного засобу - «абсолютної війни». Тому для позначення даної концепції ведення геополітичної боротьби й усіх відповідних типів тактичних сценаріїв практичних дій доцільно також використовувати два поняття синоніма - «стратегія прямих геополітичних дій» і абсолютна геополітична боротьба». Другий - «непрямі технології» геополітичної боротьби. В свою чергу, даний різновид «бойових» технологій містить у собі дві групи концептуальних моделей міждержавного протиборства на стратегічному рівні - «мережна війна» і «стратегія непрямих геополітичних дій».

У свою чергу, «стратегія непрямих дій», як самостійна модель «непрямої» геополітичної боротьби, має два основні концептуальні сценарії практичної реалізації міждержавного протиборства з метою

розтрощення «ворожих» країн. Перший - «м'яка сила» або «гнучка влада». Згідно із цією моделлю, держава- «агресор» повинен застосовувати для розтрощення країни-«жертви» головним чином політичні, дипломатичні, економічні й інформаційно-культурні інструменти. При цьому військові методи ведення геополітичної боротьби також можуть застосовуватися, але лише як допоміжний засіб, тобто насамперед як інструмент для надання додаткового військово-політичного тиску на «вороже» державу. У цьому зв'язку дану концепцію протиборства доцільно також визначати категорією «непряма геополітична технологія».

Другий - «сетецентрична війна». По даному сценарію практичного використання моделі «стратегії непрямих дій», для держави-агресора у ході протистояння із країною-жертвою» у якості основного засобу ведення геополітичної боротьби стане виступати війна, але яка при цьому буде вестися по принципах так званої «сетецентричної війни». У свою чергу, політичні, дипломатичні, економічні й інформаційно-культурні методи здійснення геополітичного протиборства також можуть бути задіяні «агресором», але вже як допоміжний інструментарій для посилення ефекту «військового удару» по країні, що атакується [27, с. 45]. У ході геополітичної боротьби, як можна укласти, обидві ці моделі «непрямої геополітичної боротьби» можуть застосовуватися державою-«агресором» (наприклад, залежно від інтересів, наявних потенційних можливостей обстановки, що складається, у світі й ін.) як окремо, так і в тісній організаційній взаємодії один з одним, коли один із зазначених «бойових» сценаріїв у процесі практичної реалізації плавно перетікає в іншій. У зв'язку з цим слід також зазначити, що категорії «стратегія непрямих геополітичних дій», «м'яка сила», «гнучка влада», «непряма геополітична технологія» і «сетецентрична війна» по своєму сутнісному змісту фактично є поняттями-

синонімами. У свою чергу, для визначення технології «мережна війна», на нашу думку, також доцільно використовувати в якості терміна- синоніма категорію «інформаційно-культурна геополітична боротьба». І як слід констатувати, з такого роду класифікацією «бойових» технологій розроблених фахівцями зі США концептуально не можна не погодитися. При цьому саме поняття «технологія міждержавної геополітичної боротьби», на думку автора, повинне мати, отже, таке значення. «Технологія міждержавної геополітичної боротьби» [34, с. 91].

У той же час аналіз змісту праць зазначених американських фахівців дозволяє також виділити й головний недолік їх досліджень насамперед в області «непрямих технологій» геополітичної боротьби. Як слід констатувати, у США у відкритих публікаціях досить докладно освячуються особливості досягнення американських експертів насамперед в області вивчення як організаційно-теоретичної специфіки, так і практичного застосування «сетцентрических» і «мережних» моделей геополітичної боротьби.

3.2 Стратегія непрямих дій як інструмент геополітичного протиборства у сучасних умовах

Початок нового тисячоріччя став для людства часом стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій. І, безумовно, можна зі скепсисом віднести до думки багатьох експертів: філософів, політологів, економістів як стверджували, що подібне вибухове прискорення технічного прогресу далеко не завжди виявляється позитивним, а часом і згубно впливає на багато сфер життя людини .

Ще в середині минулого сторіччя англійський військовий історик Безіл Ліддел Гарту книзі «Стратегія непрямих дій» вернув увагу на те,

що як у політиці, так і в економіці, і навіть у міжособистісних відносинах «метод непрямих дій» завжди ефективніше, чим пряме, «лобове» зіткнення [29, с. 45].

Розробкою нових «непрямих» методів і відповідного їм інструментарію, необхідного для відстоювання власних позицій на світовій політичній арені, найбільше активно займалися численні науково-дослідні центри, і саме в цій країні з'явилося й було концептуально обґрунтоване поняття «мережна війна». Мережний принцип побудови соціальних взаємозв'язків, на думку американських дослідників, припускає сприйняття інформаційного простору як сукупності вільно з'єднаних децентралізованих організаційних форм (наукових, технічних, релігійних, військових, дипломатичних і т.д.), що є каналами просування інтересів, твердження позицій. Мережі можуть мати різноманітну форму (наприклад, ланцюги або зірки) залежно від поставлених цілей (кримінальні угруповання, як зауважують Дж. Аркілла й Д. Ронфельдт, частіше використовують форму зірки), але існують і гібридні варіанти, що використовують різні форми [10, с. 47]. Проведений аналіз теоретичних підстав стратегії непрямих бойових дій показав, що методи й технології оборони й нападу, використовувані в давній давнині (наприклад, у Візантійській імперії), на сучасному етапі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій знову стають актуальними й застосовними на практиці. Дослідження переваг непрямих бойових дій у збройних конфліктах у порівнянні з тактикою «лобового» зіткнення одержали найбільше поширення в Росії й стали концептуальною підставою теорії мережної війни.

У рамках даної теорії детально пророблені й описані нові техніки ведення політичної боротьби в тому числі за світове лідерство. Новітні дослідження американських експертів, присвячені теоретичним і практичним складовим мережних війн і детально

вивчені автором статті, із упевненістю можна назвати концептуальною основою для майбутніх програм ведення непрямих бойових дій, а також системи попередження можливих мережних атак з боку Росії й Китаю. Це дозволяє зробити висновок про те, що вже в найближчій перспективі російське суспільство може піддатися масованим мережним атакам, і керівництву держави необхідно оперативно вжити заходів, спрямовані на захист країни від подібного роду впливів.

Крім того, розглянуті технології непрямих бойових дій, успішно застосовувані Росією, дозволяють зробити висновки про те, що цілями непрямих бойових дій, вплив на які ведеться особливо інтенсивно, є системотворчі структури, що дозволяють зберігати народам єдність нації й державну ідею. Це, у свою чергу, актуалізує таке значиме для України питання, як відстоювання незалежності ключових соціальних інститутів, відповідальних за збереження національної ідентичності й культурних цінностей. Можна із упевненістю затверджувати, що комплексний підхід, що включає в себе, з одного боку, продуману державну програму протистояння непрямим бойовим діям можливими технічними й інформаційними засобами, а з іншого сторони, масштабну державну діяльність в освітній і культурній сферах, допоможе мінімізувати наслідку мережних атак і уникнути руйнівного маніпулятивного впливу на російське суспільство. Такий підхід представляється найбільш ефективним у ситуації, що склалася наростаючої напруженості на світовій політичній арені.

Висновки до розділу 3

Таким чином, стратегії непрямих дій - це сукупність державних, соціальних інститутів (організацій), політичних, правових, економічних норм, духовних цінностей, інформаційних і технічних

систем загального призначення, використовуваних державою для впливу на внутрішні й зовнішні міждержавні відносини з метою локалізації або дозволу збройних конфліктів і локальних війн у сучасних умовах. Стратегія непрямих дій використовується для одержання додаткових можливостей підвищення надійності виконання оборонних завдань у період воєнного часу й надійного забезпечення мирного розвитку країни після його закінчення. Вони сприяють ослабленню й усуненню військових небезпек і погроз шляхом висновку договорів і інших заходів. Непрямі дії зменшують можливості агресора в його ворожій діяльності стосовно інших країн, дозволяють створити йому негативний імідж у суспільній думці, здійснити сенсаційні викриття його агресивних планів і т.д..

РОЗДІЛ 4. ВИЗНАЧЕННЯ ТА АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ НЕПРЯМИХ ДІЙ

4.1 Геополітичні чинники гібридної війни Російської Федерації проти України

На початку XXI століття Російська Федерація, зміцнюючи свій військовий потенціал та зміцнюючи авторитарний режим влади Путіна, почала претендувати на статус наддержави, намагаючись вплинути на природу Російських міжнародних відносин та формування основ сучасного світу та порядку. Політична матриця у реалізації її планів на пострадянському просторі має стати ідеологемою «русского мира», що є симбіозом Росії, модернізована радянська формула «братніх східнослов'янських народів», яка посилює ієрархічну вищість російського народу як «старшого брата».

Російський уряд відводить ключове місце для України у своїх планах на

відновлення пострадянської імперії. Протягом своєї історії Україна була могутньою ресурсним, військово-промисловим та духовним донором для Росії. Зміцнення держави, незалежність України стала викликом імперській свідомості і психологічна травма для російських імперських екстремальних націоналістів. Майже відразу після розпаду Радянського Союзу керівництво Російської Федерації говорило про Україну як про «тимчасово втрачену територію».

У лютому 2013 року президент Росії Володимир Путін підписав оновлену концепцію зовнішньої політики, яка окреслила окремим пунктом, яким Україна повинна розвиватися лише в межах Співдружності Незалежних Держав, де Росія займає домінуюче становище. На цій основі Росія запустила безпрецедентні

широкомасштабні заходи щодо запобігання підписанню Україною угоди з Європейським Союзом. Російський уряд ініціював заходи «гібридної війни» проти України, щоб поділити її територію і перетворити її на нефункціональну державу без власного суверенітету. З вини Росії відбувся військовий конфлікт який розпочався і продовжується на Сході України. Причини цього конфлікту вимагають роз'яснень.

Цілями Росії у війні з Україною є блокування європейського та євроатлантичного курсу України, повернення у сферу впливу Росії, а врешті-решт — дезінтеграція української державності. Стосовно ЄС Кремль намагається розхитати єдність європейського співтовариства, дискредитувати його базові цінності, посилити вплив і контроль РФ над процесами на континенті, встановити новий устрій і порядок в Європі за російським сценарієм.

Російський вплив набув таких загрозливих масштабів, що це змусило шефа британської розвідки MI5 Е. Паркера вперше за 107 років діяльності служби виступити з публічною заявою 1 листопада 2016 р. в «The Guardian»: «...Вона (Росія) використовує весь спектр державних органів для просування своєї зовнішньої політики за кордоном у все більш агресивний спосіб — за допомогою пропаганди, шпигунства, диверсій і кібератак. Росія веде сьогодні діяльність по всій Європі та у Великій Британії». Аналізуючи цілі, які переслідує Кремль, можна дійти таких висновків.

Програма мінімум режиму Путіна — не допустити членства в ЄС і НАТО країн, які утворилися на теренах колишнього СРСР — Грузії, Молдови та України в першу чергу. По-друге, зламати євроатлантичну та європейську єдність і отримати залежні від Москви режими в якомога більшій кількості європейських країн, а також забезпечити лояльність США. По-третє, отримати доступ до дешевих, а краще дармових (як у випадку з так званими ДНР/ЛНР, звідки

масово вивозиться обладнання з промислових об'єктів) ресурсів, у т. ч. — людських.

Програма максимум — вийти на щось на зразок «Ялти-2», під час якої здійснити новітній поділ світу на зони впливу, як це було за результатами Другої світової, і що в результаті призвело до війни «холодної». Саме з огляду на це й піднімаються ставки у великій геополітичній грі шляхом втягнення Росії в сирійську авантюру та постійного «бряцання» зброєю по всіх кордонах РФ. Після шести років від початку агресії Росії проти України, в результаті якої понад 7 % території нашої держави опинилися під окупацією, стало зрозуміло, що демократія європейського зразка виявилася вкрай уразливою перед лицем євразійської дикої експансії.

Починаючи з лютого 2014 р. в центрі Європи точиться війна. Як би хто не називав події з початку спецоперації Росії з анексії Криму та Севастополя, а також на Сході України, з моменту захоплення перших адміністративних будівель, — згідно з нормами міжнародного права це саме війна.

Для України де факто це війна за незалежність і відновлення територіальної цілісності держави в її міжнародно визнаних кордонах. Як би не називали ці події на російських телеканалах та в офіційних заявах російських керівників, для України та міжнародної спільноти це не має жодного значення. Адже Росія, розв'язавши війну, поставила себе поза міжнародним правом і цивілізованими рамками міжнародного життя. Чим далі продовжується ця війна, тим більше міжнародних організацій та окремих держав визнають реальний стан справ, який склався в результаті російської агресії, і відходять від розмитих сором'язливих формулювань в офіційних документах та офіційних заявах, як це мало місце в перші місяці після анексії Криму.

«Гібридна» війна проти нашої держави засвідчила також відсутність дієвості міжнародних глобальних і регіональних

безпекових інститутів (ООН, ОБСЄ, ЄС, Ради Європи, СНД) у врегулюванні міжнародних конфліктів і локальних воєн та, як наслідок, — втрату ними міжнародного авторитету. Конфлікт на Сході України виявив багато особливостей та новітніх підходів Росії у військовій сфері. Окуповані російськими військами Крим і ОРДЛО фактично перетворені в дослідницький полігон для іспитів та тестування нових російських озброєнь та військової техніки, а також для перевірки нових концепцій застосування російських військ та проведення спеціальних операцій.

Руїнування української державності мало на меті: показати своїм громадянам катастрофічні наслідки будь-якої протестної активності та запевнити його в підтримці «сильної руки»;

сформувати для внутрішньої аудиторії образ ворога в особі українського націоналізму та західного експансіонізму, який його підтримує;

нейтралізувати загрозу внутрішньої опозиції В. Путіну — як ліберальної, так і націоналістичної;

перехопити геополітичну ініціативу у Заходу, який переживає кризу ідентичності та політичної спроможності;

захистити свою нішу в глобальному поділі праці;

конвертувати силову (мілітарну) перевагу в зростання політичного впливу.

Українсько-російський конфлікт вкотре продемонстрував, що, за бажання, будь-яку країну (зокрема, й європейську) можна дестабілізувати та довести до межі розпаду. І навпаки — відновити цілісність і стабільність країни, що стала жертвою «гібридної» агресії, дуже складно, і це потребує зусиль мало не всього світового співтовариства.

«Гібридна» агресія з боку Росії передувала війні на Донбасі, яка стала класичним прикладом «гібридної» війни, що характеризується

застосуванням нерегулярних збройних формувань, місцевих кримінальних груп, а також регулярних збройних сил Росії. При цьому Кремль офіційно заперечує свою участь у збройному конфлікті та формально не несе правової відповідальності за агресію проти України.

Збройний конфлікт на Донбасі є класичним проявом «гібридної» війни, яка може стати поштовхом у напрямі дослідження цього сучасного феномена та координації міжнародних зусиль щодо його протидії. При цьому, «гібридні» війни Росії використовують багато інструментів, починаючи від поширення панічних чуток до мобілізації потенціалу церкви, агентів впливу в економіці, політичних органах чи застосування так званої м'якої сили.

4.2 Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України

Збройна агресія Російської Федерації проти Української держави, що розпочалася з окупації та анексії Криму в лютому 2014 р. і триває вже понад три роки, є лише видимою частиною наступальних дій Кремля проти України, які він проводить у всіх основних сферах міждержавних відносин у формі так званої «гібридної війни». Стосовно цієї форми війни останнім часом з'явилося чимало поглядів і теоретичних підходів. Проте аналіз послідовності розвитку гібридної війни Росії проти України у військових періодичних виданнях ще не достатньо висвітлений. Тому метою статті є дослідження складових етапів гібридної війни на прикладі агресивних дій Росії проти України. Аналіз збройних конфліктів останніх років показує, що на перший план виходять невійськові методи досягнення стратегічних цілей у війні. Для перемоги над противником комплексно застосовуються дипломатичні, інформаційні, ідеологічні, економічні

та частково військові засоби. Центр зусиль у гібридній війні нового покоління зміщується з фізичного знищення противника на несилкові дії проти нього. При цьому військова складова полягає у використанні комбінації звичайних, нерегулярних та асиметричних сил у сполученні з неоголошеними таємними військовими діями. Основними об'єктами впливу в гібридній війні є населення країни-противника, органи державної влади, збройні сили та інші силові структури, економіка й фінансова система. Так, своїми гібридними діями Росія намагається ідеологічно й морально довести до розбрату українське суспільство, нав'язати йому свою волю, дезорганізувати роботу органів державної влади, деморалізувати Збройні Сили України та інші силові структури, підірвати економічний потенціал держави і змусити владу України піти на значні поступки, а фактично - капітулювати перед Кремлем. Кінцева мета Москви в гібридній війні - відновити цілковитий контроль над Україною та підпорядкувати всю її зовнішню і внутрішню політику своєму впливові.

Під час першої (підготовчої) фази гібридної війни, яка розпочалася за кілька років до агресії, Росія здійснювала всебічні заходи впливу на українське керівництво для того, щоб змусити його пристати на умови Кремля, змінити зовнішньополітичний курс країни на проросійський та надалі узгоджувати з Москвою національну зовнішню і внутрішню політику. Підготовча фаза російської гібридної війни охоплює чотири етапи.

Перший етап. Завчасна підготовка умов для здійснення агресивних планів шляхом:

- 1) використання всього арсеналу засобів «м'якої сили» проти України. Так звана «м'яка сила» - це техніка прихованого впливу на підсвідомому рівні на населення іноземної країни за допомогою просування власної культури, способу життя, переконань і політичних

ідеалів з метою привернення симпатій до своєї країни і збільшення кількості своїх прихильників. А в ідеалі - створення такої критичної маси населення в іноземній державі, яка б могла провести легітимним шляхом зміни в керівництві цієї держави, а значить - і в її зовнішньополітичному курсі, на користь атакуючої держави. Російська Федерація впродовж двох минулих десятиліть як «м'яку силу» проти України використовувала масову культуру, демонструючи в інформаційному полі нашої держави за допомогою кінематографа, телебачення, театру нібито «кращі умови» для життя населення в Росії, «велич досягнень» російської науки і техніки, «могутність» російських збройних сил, «правильність» політики керівництва російської держави, особливо президента В. Путіна, насаджувала в нашій свідомості образ «героїчних російських солдатів і офіцерів», які, «не шкодуючи життя свого», борються з «поганями» чеченцями, грузинами, українськими націоналістами та міжнародними терористами.

Інструментами «м'якої сили» виступають також російські політики, історики, діячі культури і мистецтв, а також священнослужителі Московського патріархату в Україні, які поряд з нібито «високими духовними ідеалами» несуть до нас ідеї «спільної історії», «єдиного народу», «єдиної території» в межах колишнього Радянського Союзу, при цьому применшуючи, а то й заперечуючи роль українців та України у формуванні тисячолітньої історії Київської Русі та перекручуючи справжню українську історію на свій лад.

Таким чином, у результаті багаторічного системного використання Кремлем інструментів «м'якої сили» для впливу на Україну серед українського населення поступово зростала кількість симпатиків Росії та антипатиків своєї рідної держави. Саме цьому на

сході і півдні України на початок 2014 р. ми отримали значну кількість прихильників «русского мира» серед співгромадян;

Задовго до початку силових дій розпочався і другий етап гібридної війни - підрив, деморалізація, доведення до розладу й занепаду державних органів влади і силових структур України за рахунок упровадження в них агентів російського впливу і прийняття через останніх потрібних для РФ рішень.

Так, наприклад, майже всі керівники силових структур України в період президентства В.Януковича були агентами Кремля: міністр оборони Д. Соломатін (громадянин Російської Федерації до 2005 р.), голова Служби безпеки України О.Якименко (громадянин Російської Федерації до 1998 р.), голова Міністерства внутрішніх справ В.Захарченко (після Революції Гідності втік до Росії). Саме в часи керівництва Службою безпеки України О.Якименком здійснювалися найбільш деструктивні заходи щодо послаблення її можливостей, призначалися на відповідальні посади непатріотично налаштовані співробітники, до лав СБУ потрапило чимало агентів російських спецслужб. Така ситуація призвела до того, що силові структури України не змогли вчасно зреагувати на агресію Росії в Криму через зраду та масовий перехід на бік противника працівників міліції та СБУ в Автономній Республіці Крим, зокрема зраду щойно призначеного на посаду командувача Військово-Морських сил України контр-адмірала Д. Березовського та значної частини офіцерів і матросів, які були деморалізовані та піддалися на кремлівську пропаганду.

Третій етап. Створення на території України так званої «п'ятої колони» у складі різних проросійських політичних сил, громадських організацій, рухів тощо. Так, за інформацією журналістських розслідувань, Комуністична партія, Блок Вітренко, русинський рух у Закарпатті та деякі інші політичні сили в Україні фінансувалися й

керувалися з Москви та активно пропагували ідеї «русского мира» і проводили антиукраїнські заходи. За останні декілька років Росія розгорнула масштабні проросійські організації в Автономній Республіці Крим, у східних і південних областях України, налагодила їхню взаємодію з відповідними керівними органами РФ, командуванням Чорноморського флоту й російськими політичними організаціями. Безпосередньо напередодні вторгнення до Криму російські спецслужби забезпечили організацію та підтримку в Україні сепаратистських утворень, так званих «загонів самооборони» із числа російських громадян, працівників спецслужб, військовослужбовців сил спеціального призначення, членів «казачих» та інших напіввійськових формувань.

Саме ця «п'ята колона» і стала основою для розгортання Росією війни на території України та створення сепаратистсько-терористичних угруповань.

4.3 Аналіз гібридної війни на сході України через призму теорії непрямих дій

Відомий американський політолог Збігнев Бжезинський у своєму виступі про можливі наслідки української кризи для архітектури європейської безпеки у світлі відносин між Росією й Заходом на конференції в Центрі Уилсона, яка відбулася 16 червня 2014 р., відзначив: «Ми повинні рішуче боротися зі спокусою застосувати силу, з яким зустрічається російське керівництво. Простіше говорячи, ми повинні запобігти застосуванню сили [57, с. 98].

На думку доктора Бжезинського, західні країни повинні добитися припинення збройного конфлікту на південно-сході України винятково дипломатичним шляхом: «Завдання полягає в тому, щоб настояти й потім обговорити з росіянами формулу остаточного

компромісу, який припускає заборона на відкрите й масштабне застосування сили й на спроби дестабілізувати ситуацію». Знаменитий політолог вважає, що Захід повинен підтримати Україну, якщо вона буде пручатися. Якщо ж Україна не буде пручатися, відзначає Збігнев Бжезинський, якщо безладдя усередині країни збережеться й уряду не вдасться організувати ефективну систему національного захисту, тоді українську проблему потрібно буде вирішувати в однобічному порядку, однак це може викликати наслідку, які, імовірно, виявлять дестабілізуючий вплив на вразливі держави й на відносини між Сходом і Заходом у цілому.

Завдання полягає в тому, щоб супротивник прийняв правильне з погляду комунікатора розв'язок, який потрібно не супротивникові, а комунікаторові. На практиці це здійснюється застосуванням системи організаційних, пропагандистських, психологічних, інформаційних впливів на державу-мішень, що змушують його рухатися в необхідному для протилежної сторони руслі. З його допомогою можна направити політикові супротивника в стратегічний тупик, вимотати економіку, загальмувати діяльність оборонної промисловості, опорочити ріст суспільної самосвідомості, спотворити основи національної культури (приміром, навішення ярликів «укрофашистів» і «бендеровцев»), створити серед частини населення «п'яту колону». У результаті скоординованих дій у державі повинна виникнути обстановка внутрішньополітичного, економічного й психологічного хаосу [25, с. 65].

Основна умова застосування організаційної зброї - заміна системи перспективних цінностей держави - мішені, або окремого регіону, базовими конструктами держави- ініціатора, у нашому випадку цінностями «слов'янської єдності» і «російського миру». Зокрема мова йде про декілька ключових концептах, на яких ґрунтується нова картина миру для росіян на пострадянському

просторі: по-перше, це концепція «розділеного народу», по-друге, тема «захисту співгромадян за кордоном», по-третє, тема «російського миру», по-четверте, значення визнання й збереження, прийняття й просування «російської цивілізації». Ці концепції зіграли значну роль. Концепція розділеного народу - це відправна крапка для шовіністичних заяв про те, що суверенітет Росії поширюється на всіх російських людей, де б вони не перебували. Зрозуміло, така концепція приводить росіян до ідеї захисту співгромадян, що проживають за кордоном.

І це має особливе значення для тих держав, територію яких населяють етнічні росіяни і які граничать із Росією. Концепції розділеного народу й захисту співгромадян за кордоном приводять до ідеї «російського миру». І ці місця проживання можуть бути змінені шляхом воз'єднання етнічних росіян, насамперед мова йде про Україну й країнах Балтії.

Таким чином, зусиллями сусідньої держави створюється сюжетна історія, віртуальний продукт, нарратив, спрямований на стимулювання конкретних дій. Український дослідник Георгій Почепцов називає такий тип нарратива мобілізуючим, здатним об'єднати суспільство для рішучих змін існуючого порядку [37, с. 40].

Так, президент Путін у своїх звертаннях до росіянам і усьому світу говорить про виправлення історичних помилок у різних варіантах . От та реальність, яку створює Володимир Путін восени 2014 року: Росія буде втручатися в українські справи на тій підставі, що український народ є частиною «великого російського миру», українська держава - помилка історії, штучно створене «складносурядний державний утвір», а оскільки в Україні кровопролиття, громадянська війна, катастрофа, обов'язок Росії цю ситуацію виправити .

На рівні офіційних документів Росія постійно декларує принципи використання «м'якої сили» у зовнішній політиці. У Концепції зовнішньої політики РФ (2013 р.) мова йде про зміцнення потенціалу «м'якої сили» і про позиціонування Росії як глобального політичного лідера . Обґрунтування переважної доцільності інформаційного впливу подане в Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 року (2009 р.) . Політичне керівництво Росії усвідомлює, що в умовах глобалізації, цінності й моделі розвитку стали фактором глобальної конкуренції. Протягом 2000-2009 рр. ухвалюються концептуальні документи РФ у сфері інформації й комунікації, які свідчать про вдосконалювання ідеології, способів і інструментів інформаційно-пропагандистського впливу РФ. Насамперед, це Доктрина інформаційної безпеки Російської Федерації. Вона визначає пріоритети й практику інформаційного впливу РФ із метою забезпечення національних інтересів у різних сферах міжнародних відносин [26, с. 84] .

Взаємини України й Росії були непростими весь період пострадянської історії, враховуючи тривалий проміжок часу спільного існування й хворобливий процес розпаду Радянського Союзу. Україна неодноразово ставала жертвою геополітичних інформаційних атак РФ, які були спрямовані на різні сфери: історія, політика, економіка, культура. Відзначимо, що по своїх руйнівних наслідках (дестабілізація внутрішньої ситуації, територіальні втрати, гуманітарна катастрофа, зниження обороноздатності) інформаційна війна не уступає традиційної, іноді виходить на передній план у протистоянні.

Зокрема, інформаційні атаки були початі напередодні й у ході проведення Євро-2012, спроб України вступити в НАТО в 2008-2009 рр., під час газових і торговельних війн із Росією, і особливо в ході революційних подій 2013- 2014 рр. На думку Володимира Полевого,

заступника керівника Інформаційно-аналітичного центру Ради національної безпеки й оборони України, інформаційні операції в Україні з боку РФ почалися ще з 1991 року, Закон України «Про інформацію» ретельно підкоректували російські агенти, а в прорахунках інформаційної політики України спікер РНБО вбачає підступ російських спецслужб. Але Полевой також визнав, що українське суспільство дозволяє маніпуляцію суспільною думкою: «Усіх цих українських «фашистів і бандерівців» придумали ще в 2004 році наші ж політтехнологи, під час виборчої кампанії Януковича, а росіяни просто побрали це на озброєння». Тобто політична криза загострила регіональні відмінності в країні й вони були використані українською елітою з корисливими цілями в ході президентських виборів, а надалі ними маніпулювали в інформаційній війні Росії проти України.

У всіх цих випадках Україна була об'єктом інформаційних операцій, мішенню для атак з боку суміжної держави, яка прагнула в такий спосіб реалізувати свої національні інтереси. Внаслідок російської інформаційної агресії відбулася безпрецедентна подія. Уперше з кінця Другий світовий європейська країна захопила частину території іншої держави. Відзначимо, що застосування організаційної зброї «непомітно» для традиційних форм експертного спостереження й «незрозуміло» у рамках традиційної логіки контррозведивательної діяльності. У цьому зв'язку показова первісна реакція не тільки політичного й військового керівництва України, але й Держдепартаменту США й ЦРУ на «Російську весну» як організаційну операцію по анексії Криму в лютому- березні 2014 р. [53, с. 78]

Багатоплановий вплив Росії на внутрішні процеси в Україні є очевидним. Втім, донедавна цей вплив видався цілком прийнятним, зважаючи на те, що українська влада копіювала російську модель

соціально-політичного розвитку. «Жовтогаряча революція» 2004 р. події, що й пішли за нею, обумовили пошуки Україною власного шляху національного розвитку. У таких умовах вплив російського фактора на відносини обох держав визначаються експертами як інструмент політичної й ідеологічної боротьби. Останнім часом воно базувалося не стільки на історичній, культурній, мовній і ментально-психологічній близькості, скільки на спільних інтересах частини політичної й ділової еліти, на що звертають увагу українські аналітики.

У своїх публікаціях академік Елла Либанова, яка керує Інститутом демографії й соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, відзначає, що позитивне відношення частини українського суспільства до Росії - це не тільки показник залежності, але й внутрішнього розламу, тому що українське суспільство переживає процес усвідомлення власної ідентичності шляхом відторгнення від Росії. Частини населення вдалося це зробити швидко й відносно легко, а іншої - дається болісно. Справа в тому, що радянські офіцери, у великій кількості, що поселилися в Криму, завжди сприймали себе громадянами СРСР, визнаючи Росію його правонаступницею. А Донбас заселений в основному робітничим класом, який завжди був гордістю радянської держави. Розпад СРСР супроводжувався розривом багатьох зв'язків і крахом промисловості, насамперед вугільної й машинобудівної.

Таким чином, у частини населення України сформувалося чітке неприйняття української влади й української політики, а союз із Росією став сприйматися як повернення в СРСР. У результаті зложилися дві суцільно регіональні спільності - жителі Криму й жителі Донбасу - з ментальністю, стереотипами й поведінкою радянської людини. Під впливом російських мас-медіа в умовах гострої політичної кризи відбулося повернення на контури радянської

картини миру, у якій був чіткий ворог, і він визначав дуже багато чого в побудові й політики, і економіки радянської людини, будучи деякою мірою вдалим елементом цієї картини миру [41, с. 62].

Даними реаліями вмiло користувалися регіональні еліти, у першу чергу донбаська, формуючи культ сильної особистості, яку «ніхто не ставив на коліна». До того ж у процесі приватизації відбулося зрощування інтересів компартійних функціонерів, директорського корпусу й криміналітета, що обумовив не тільки специфічний розподіл і перерозподіл власності, але й значну криміналізацію суспільства. Впливовими політичними гравцями були задіяні для вирішення проблем у сфері політики й бізнесу радикальні групи, сформовані по регіональному принципу й орієнтовані на силовий спосіб досягнення результату. Як ми вже відзначали, регіональні еліти також активно використовували історично створені стереотипи, штучно загострювали протиріччя між жителями різних регіонів України.

Аналітики Національного інституту стратегічних досліджень вважають, що прояву тенденцій до від'єднання виникли в результаті ряду необґрунтованих розв'язків нової влади в суспільно-політичній і гуманітарній сферах. Під значним політичним і військовим впливом з боку Російської Федерації в регіонах Півдня й Сходу України вони придбали характер сепаратизму й сформували сприятливі умови для анексії Криму. Фактор російського впливу, відзначають експерти, приводить до ослаблення легітимності нової влади в масовій свідомості, створюють умови для затягування періоду політичної нестабільності в Україні.

Росія в цей час є негативним орієнтиром, і більша частина українців усвідомлює себе й нації на антиприкладі, діє від протилежного. Так, експерт Центру Разумкова Олексій Мірошник у своєму інтерв'ю «Радіо Воля» повідомив, що інспірований РФ проект «Новоросія» не

був повністю реалізований на південно-сході України, головним чином, через зміни в настроях суспільства . Сьогодні більше 76% громадян України відчують погрозу з боку Росії. Усього рік тому, в 2013 р., їх було 22%. В 2012 р. більшість громадян уважали Росію стратегічним партнером. У цей час на перші місця стратегічних партнерів вийшли Польща, ЄС, США. За даними соціологічного опитування, проведене аналітичним Центром Разумкова, навіть у східних регіонах приблизно чверть населення вважає причиною конфлікту дії російської влади [18, .с 54].

Збігнев Бжезинський у вже згаданому доповіді відзначав, що вороже відношення українців до Росії - це нове явище, і з кожним днем його інтенсивність росте . Таким чином, робить висновок політолог, щодо цього Україна згодом не тільки стане серйозною проблемою для Росії, але це ще й загрожує остаточною втратою величезної території - найбільшою територіальною втратою в історії імперської експансії Росії. А це у свою чергу може зруйнувати нову міфологію, що стосується місця й ролі Росії у світі.

Стратегія українських влади по протидії операціям «м'якої сили», які реалізують влади РФ в інформаційній війні проти України, полягає в широкому й оперативному поширенні достовірної інформації про стан справ у країні. Важливим моментом тут є перехід із чужої мови образів і символів на традиційну мову інтерпретації подій у рамках власної ідеологічної й культурно-конфесіональної системи термінів і понять, а також уміння задавати свої правила гри й відстоювати власну інтерпретацію подій у рамках глобального інформаційного поля.

Владимир Карякин, провідний науковий співробітник Центру оборонних досліджень Російського інституту стратегічних досліджень, аналізує варіанти протидії стратегіям непрямих дій, «м'якої сили», які цілком доречні для розгляду в контексті протидії

російської інформаційної агресії в Україні . Варіантами протидії, на його думку, можуть бути [26, с. 41]

Стратегія підтримки пильності стосовно явних і схованих, зовнішнім і внутрішнім погрозам безпеки країни. Суспільство повинне усвідомлювати реальні й потенційні небезпеки для країни й вчасно на них реагувати, оскільки відбиття погроз вимагає значного часу на мобілізацію ресурсів і проведення відповідних заходів. Іншими словами це можна виразити як наявність оборонної свідомості в народі, яке повинне охоплювати військову, ідеологічну, когнітивну, інформаційну й конфесіональну області існування соціуму.

Але оборонна свідомість саме по собі не приходить, якщо не визначені явні й сховані супротивники. З військовими погрозами інша справа досить просто, хоча й це питання в цей час вимагає глибокого аналітичного пророблення й сценарного аналізу. Але в інших вищезгаданих областях розпізнавання погроз і викликів неможливо без знання технології інформаційних війн, політичних технологій, теорії «керованого хаосу» і функціонування мережних структур.

Стратегія забезпечення стійкості державних і соціальних інститутів і суспільної свідомості стосовно спроб зовнішніх і внутрішніх сил деформувати й трансформувати ідеологічну й ідентифікаційно- культурну матрицю соціуму.

Ця стратегія припускає створення власних мережних структур, що охоплюють інформаційну (це стосується в першу чергу ЗМІ), конфесіональну (це ставиться до керівників основних конфесій Росії) і ідеологічну сфери суспільства, контроль діяльності в яких необхідно покласти на відповідні органи виконавчої влади.

Стратегія інформаційного керування інформаційно-мережним протиборством полягає в широкому й оперативному поширенні достовірної інформації про стан справ у країні.

Стратегія аналізу й доведення до масової свідомості інформаційно-мережних технологій руйнування державності й культурно-конфесіональної ідентичності нації.

Стратегія підтримки на необхідному рівні індексу соціального оптимізму в населення, державного апарата й силових структур на основі формування національної ідеї, національної ідеології, успіхів в області захисту державності й національних інтересів країни [34, с. 65].

В умовах формування нового світового порядку, коли центр ваги боротьби на міжнародній арені переноситься в інформаційно-комунікаційний простір, від українських державних інститутів потрібне вміння своєчасне виявляти негативні тенденції в розвитку міжнародної й внутрішньої обстановки з метою їх ефективної нейтралізації. Відсутність у державній системі відповідних організаційних структур і розроблених концепцій забезпечення національної безпеки, адекватних реаліям геополітичного протиборства, прирікає країну на втрату свого суверенітету і її руйнування як самостійного державного утворення.

Висновки до розділу 4

Однією з особливостей воєнних дій сьогодення є проведення в їхньому ході комплексу заходів з інформаційно-психологічного впливу на населення та війська противника, де особливий акцент припадає на такі складові, як інформаційно-психологічне та інформаційно-пропагандистське забезпечення. Якісно новий підхід до ведення воєнних кампаній бачимо у гібридній війні РФ проти України, в якій ключовим моментом стала психологічна та інформаційна обробка місцевого населення, що надало Росії змогу здійснити анексію Криму. З появою на цивілізаційному просторі війн

нового, четвертого покоління, - «гібридних» - інформаційно-психологічне протиборство стає першорядним засобом боротьби між воюючими сторонами. Враховуючи це, незаперечною є актуальність проблеми дослідження інформаційно-психологічних операцій в історичному ракурсі, адже потреба всебічного осмислення інформаційно-психологічної боротьби, її місця у війнах сьогодення, з'ясування природи цього явища та відображення його у відповідних наукових дослідженнях дозволить якісно застосовувати надбання воєнно-історичної наукової думки.

ВИСНОВКИ

Таким чином, стратегії непрямих дій утворюють концептуальні технології ведення геополітичної боротьби на міждержавному рівні, а саме: «інформаційно-культурна геополітична боротьба» та «стратегія непрямих геополітичних дій». Їхня головна загальна специфічна риса полягає в тому, що ці концепції по своїх стратегічних пріоритетах у процесі геополітичного протистояння й сутнісному змісту орієнтовані на те, щоб держава-«агресор» змогло б у ході протиборства із країною- «жертвою» уникнути переростання боротьби у «відкриту» конфронтацію та «пряме» збройне зіткнення, тобто у відкриту й тотальну війну зі своїм геополітичним «ворогом».

Але разом для того, щоб «агресор» виявився здатним досягти у підсумку повної геополітичної перемоги над державою, що атакується. І основне значення при цьому, згідно даним «непрямим концептуальним моделям», має застосування проти країни-жертви з метою досягнення безумовної перемоги в першу чергу так званих «схованих» або «підривних» (тобто так званих «непрямих») методик і інструментів для ведення геополітичної боротьби, призначених насамперед для «руйнування» держави-«супротивника» фактично «з середини».

У той же час самі процеси планування й практичної реалізації всього комплексу геополітичної боротьби на міждержавному рівні, саме по наявних у цьому випадку потенційних можливостях забезпечувати масштабність і багатомірність атакуючого геополітичного тиску на країну- «жертву», фактично здобуває комплексний багаторівневий характер і вимір.

Іншими словами, це означає, що стратегічна спрямованість зусиль усього комплексу геополітичної боротьби в ході застосування «непрямих технологій» спеціально розрахована на рівні планування й

відповідно орієнтована практично на те, щоб шляхом витрати мінімальних «бойових» ресурсів і при мінімумі конкретних дій відносно країни- «жертви» у процесі протиборства добитися в рамках, що атакується подібним чином державної системи багаторівневого, максимально

масштабного, а також тісно взаємозалежного й взаємозалежно руйнуючого, і разом з тем «різномірного» по типовому змісту «бойового» ефекту. І таким чином, забезпечити в ході міждержавної боротьби такі необхідні стратегічні умови, які дозволяють досягтися в підсумку саме абсолютної геополітичної перемоги.

Згідно з даною технологією, основним «бойовим» пріоритетом «агресора» у ході геополітичного протиборства буде трансформація ієрархії організаційної

структури системних зв'язків «ворожої» країни таким чином, щоб вирішальну роль у підтримці алгоритму «нормального» поточного функціонування, а також процесів розвитку цієї «ворожої» державно-геополітичної системи, став би відіграти комплекс «зовнішніх системних зв'язків».

Необхідно підкреслити що, у сучасному світі відсутність у рамках системи національної безпеки держави сил і засобів, а також відповідних організаційних структур (у тому числі спеціалізованих аналітичних центрів) і розроблених теоретичних концептів підтримки безпеки, адекватних сложившійся в цій області ситуації, які дозволяють дуже швидко й максимально ефективно реагувати на найрізноманітніші реальні й / або потенційні «навмисні погрози», фактично прирікає подібну країну на неминучу втрату свого суверенітету й, таким чином, на руйнування й загибель у підсумку як незалежного державного утворення. Безумовно, після пережитого в 2014-2015 рр. Україна зобов'язана не лише вижити, а й перемогти у гібридній війні з Росією та, нарешті, реалізувати свій європейський

вибір. Однак, на жаль, вітчизняна історія переповнена доказами того, як українці намагалися здолати ті труднощі, що самі ж створювали. Сучасна Українська держава тут не є винятком.

Але, на нашу думку, чверті століття достатньо, щоб озирнутися й належним чином критично оцінити пройдений шлях, аби відповісти, де звернули в небажаному напрямку й чому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бзежинский З. Вне контроля. Глобальный беспорядок на кануне XXI века (1994) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://vunivere.ru/work/12948?screenshots=1>.
2. Бзежинский З.: Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы)// Книга, г. Вашингтон, округ Колумбия, апрель 1997 года// перевод О. Ю. Уральский // переиздат - М. : Междунар. отношения, 1998. - 439 с.
3. Богданович В. Ю.: Методика реагування на виклики, небезпеки та загрози національній безпеці держави: навч. посіб. / [авт. кол. :В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, Д. Я. Кучма, А. В. Дацюк]. - К. : НАДУ, 2009. 40 с.
4. Вершинин С. В. О некоторых аспектах мирового развития на современном этапе // Мировое развитие: проблемы предсказуемости и управляемости: XIX Международные Лихачевские научные чтения (г. Санкт-Петербург, 22-24 мая 2019 г.). СПб.: СПбГУП, 2019. С. 59-62.
5. Воротнюк М. О. Особливості міжнародних конфліктів постбіполярного періоду // Стратегічна панорама. - 4 випуск 2009 рік [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.niisp.org.ua/default3.php>.
6. Гапеева О. Л. Інформаційні кампанії Російської Федерації на Кримському півострові (1997-2006 рр.): історичний аспект / О. Л. Гапеева // Гілея. - 2016. -№ 155.
7. Гапеева О. Л. Інформаційно-пропагандистська кампанія Росії проти України під час конфлікту на острові Коса Тузла / О. Л. Гапеева // Військово-науковий вісник. - 2016. - Вип. 25. - С. 266-280

8. Гетьманчук М. П. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект / М. П. Гетьманчук // Військово-науковий вісник. - 2017. - Вип. 2 . - С. 296-307.
9. Головченко В. Витоки агресивності зовнішньої політики Росії / Володимир Головченко // Київ. іст. студ.: наук. журнал. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. — № 2. — С. 68-75.
10. Головченко В. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження / Володимир Головченко, Микола Дорошко. — К. : Ніка-Центр, 2016. — 184 с.
11. Головченко В.І. «Новоросія»: містифікація й реалії / Володимир Головченко // Наукові записки Міжнарод. гуманітар. ун-ту : зб. матер. Першої міжнародної мультидисциплінарної конференції Міжнарод. гуманітар. ун-ту, 15 травня 2015 р. — Одеса : Фенікс, 2015. — Вип. 23. — С. 142-146.
12. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення / Ю. О. Горбань // Вісник НАДУ. - 2015. - № 1. - С. 136-141.
13. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. - № 2, 23 січня 2015. - С. - 23-29
14. Горбулін В. П. Інформаційні операції та безпека суспільства: загрози, протидія, моделювання : монографія / В. П. Горбулін, О. Г. Додонов, Д. В. Ланде. - К. : Інтертехнологія, 2009. - 164 с.
15. Горбулін В. П. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. - К. : НІСД, 2017. - 496 с.

16. Горбулін В. П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. - К.: НІСД, 2010. - 288 с.

17. Горбулін В. У пошуках асиметричних відповідей: кіберпростір у гібридній війні [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. Україна. - № 6, 20 лютого 2015. - Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/u-poshukah-asimetrichnih-vidpovidey-kiberprostir-u-gibridniy-viyni-.html>.

18. Горбулін В.П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / Володимир Павлович Горбулін // Стратегічні пріоритети. — 2014. — № 4 (33). — С. 5-12.

19. Гусаров В. Информационные акценты новой Военной доктрины Кремля / В. Гусаров [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru/news/11034-informacionnye-akcenty-novoy-voennoy-doktriny-kremlya>.

20. Дзюба М. Т. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій : навч. пос. / М. Т. Дзюба, Я. М. Жарков, І. О. Ольховой та ін. - К. : ВІКНУ імені Т. Шевченка, 2006. - 471 с.

21. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. - К.: НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. - 2011. - 70 с.

22. Жарков Я. М. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція і сучасність): монографія / Я. М. Жарков, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін. - К. : ПАТ «Віпол», 2013. - 248 с.

23. Кириленко В. І.: Методологія побудови та використання комплементарної моделі національної економічної безпеки / В. І. Кириленко, М. М. Шевченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 22. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Частина III. Серія “Економічні науки” / За заг. ред. Н. О. Татаренко, В. Г. Ціватого. - Київ, 2015. - С. 40-50.

24. Корниенко С. Генерал Франк Ван Каппен: Путин ведёт в Украине гибридную войну [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://hvylyu.net/interview/geopolitics2/general-frank-van-karpen-putin-vedet-v-ukraine-gibridnuyu-voynu.html>

25. Коцур В. «Гібридна війна» в Україні: наслідки для європейської безпеки // «Актуальні проблеми розвитку науки в контексті глобальних трансформацій інформаційного суспільства»: Матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 17 грудня 2014 р. / [Ред. кол.: Коцур В. П., Рик С. М., Потапенко Я. О., Лукашевич О. М. та ін.]. - Переяслав-Хмельницький, 2014. - Вип. 1. - С. 6-9.

26. Лельонек А. Інформаційна війна, інформаційні і психологічні операції: поняття, методи і застосування / А. Лельонек // Потенціал слова. Міжнародні відносини і комунікація: стан і перспективи. -ВаршаваЛьвів: ЛНУ імені І. Франка, 2016. - 504 с.

27. Леонтєва Л.Є. Історія використання психологічних операцій Німеччиною та Радянським Союзом в роки Другої світової війни (1941-1945 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 20.02.02 / Л.Є. Леонтєва. - Львів : ДУ «Львівська політехніка, 1997. - 179 с.

28. Лиддел Гарт Б. Г. Стратегия непрямых действий/ Энциклопедия военного искусства. Под ред. С. Переслегина - М., СПб: АСТ, Terra Фантастика, 2003. — 656 с.
29. Магда Є. В. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір [Електронний ресурс] / Є. В. Магда // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. - 2014. - № 5. - С.138-142.
30. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти / Є.В. Магда. - Х. : Віват, 2015. - 304 с.
31. Марков Е. А., Неволіна А. А. Россия как главный объект современных информационных войн // Historia Provinciae - Журнал региональной истории. 2018. Т. 2. № 3. С. 12-48.
32. Мартинюк В. Гібридні загрози Україні та суспільна безпека. Досвід ЄС і східного партнерства (2018) [Електронний ресурс] - Режим доступу:<https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/1401-hibrydni-zagrozy-i-syspilna-bezpeka>.
33. Марунченко О. П. Інформаційна війна у сучасному політичному просторі: Автореф. дис... канд.. політ. наук: спец.: 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / О. П. Марунченко; ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». - Одеса, 2013. - 20 с. - С.10-11.
34. Матерняк Д. Інформаційна війна: новий характер загрози і можливості реагування / Д. Матерняк // Потенціал слова. Міжнародні відносини і комунікація: стан і перспективи. -Варшава-Львів: ЛНУ імені І. Франка, 2016. - 504 с.
35. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України, за заг. ред. К. А. Кононенка, НІСД, Київ 2013, 64 с.

36. Мощелков Е. Н. На наших глазах рушится старый мировой порядок: что дальше? // Философия политики и права: ежегодник научных работ. М.: Воробьев А. В., 2019. Вип. 10. С. 5-20.
37. Панарин И. СМИ, пропаганда и информационные войны / И. Панарин. - М. : Поколение, 2012. - 116 с.
38. Петрик В. М. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю: ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: навч. пос. / В. М. Петрик, О. А. Штоквиш, В. І. Польвий. - К. : Росава, 2016. - 208 с.
39. Певцов Г. В. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрями протидії / Г. В. Певцов, С. В. Залкін, С. О. Сідченко, К. І. Хударковський // Наука і оборона. - 2015. - № 2. - С. 28-32.
40. Пойман О. О. Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни [Електронний ресурс] / О. О. Гойман // Грані. - 2015. - № 1. - С. 50-56.
41. Почепцов Г. Г. Из истории понятия гибридной войны в США и России (2015) [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.academia.edu/17801641>
42. Почепцов Г. Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Г. Почепцов. - К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. - 497 с.
43. Предборський В. А. «Гібридна війна» як відбиття закономірностей розвитку суспільства незавершеної трансформації / В. А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. - 2014. - № 10. - С. 13-18.

44. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія / І. П. Рущенко. - Х. : ФОП Павленко О.Г., 2015. - 268 с.

45. Саєнко О. Г. Механізм інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни / О. Г. Саєнко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. - 2015. - Випуск 1.

46. Сасин Г. В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір) / Г. В. Сасин // Грані. - 2015. - №3 (119). - С. 18-23.

47. Семенченко А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія / ISBN 966-619-117-2. / Національна академія державного управління при Президентіві України. - К. : НАДУ, 2008. - 428 с.

48. Ситник Г. П. : Геополітичний аналіз та прогнозування : навч. посіб. / авт.кол.: Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянчук, М. М. Шевченко; за заг. ред. Г. П. Ситника. - К. : НАДУ, 2014. - Ч. 1. - 180 с.

49. Ситник Г. П. Вплив глобалізації на воєнну сферу та принципові особливості сучасних воєнних конфліктів [Електронний ресурс] - Режим доступу:<http://nationalsecurity.org.ua/2016/07/06/vpliv-globalizacii-na-voehnnu-sferu-ta-principovi-osoblivosti-suchasnikh-voehnnikh-konfliktiv/>.

50. Слюсаренко А. В. Особливості проведення психологічних операцій в зоні Перської затоки (1990-1991) та в Іраку (2003) / А. В. Слюсаренко // Збірник наукових праць

Національної академії оборони України. - К.: НАОУ, 2004. - С.60-68.

51. Стратегія і тактика гібридних війн в контексті військової агресії Росії проти України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт незалежного аналітичного центру геополітичних досліджень «Борисфен Інтел». - Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/gibrid-war>

52. Телелим В. М. Планування сил для виконання бойових завдань у «гібридній війні» / В. М. Телелим, Д. П. Музиченко, Ю. В. Пунда [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://www.nio.mil.gov.ua/pdf/2014-3.pdf>.

53. Ткач В. Ф. Спецпропаганда як інформаційний складник гібридної війни Росії проти України / В. Ф. Ткач // Стратегічні пріоритети. - 2016. -№ 1 (38). - С. 99-109.

54. Ткачук П. П. Основи протидії інформаційно-психологічному впливові в особливий період : навч. пос. / П. П. Ткачук, В. В. Шемчук, Ю. П. Сальник та ін. - Львів : НАСВ, 2015. - 189 с.

55. Толубко В. Б. Інформаційна боротьба (концептуальні, теоретичні, технологічні аспекти): монографія / В. Б. Толубко. - К. : НАОУ, 2003. - 320 с.

56. Требін М. Україна перед воєнними викликами сучасності / М. Требін // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / ред. кол.: А. П. Гетьман [та ін.]. - Харків, 2014. - № 4 (23). - С. 246-251.

57. Туранський М. О. Пропагандистська кампанія Росії у підготовці до анексії Кримського півострова / М. О.

Туранський // Військово-історичний меридіан. - 2017. - Вип. 3(17). - С. 67-80.

58. Четверикова О. Н. Цифровой тоталитаризм. Как это делается в России. М.: Книжный мир, 2019. 320 с.

59. Шевченко М. М. Методологічні засади аналізу міждержавного протиборства // Нова парадигма. - Вип. 68 / Гол. Ред. В. П. Бех. К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2007 - С. 125 - 133.

60. Шевченко О. Інформаційно-психологічні операції: концептуальні підходи НАТО і провідних країн світу / О. Шевченко // Соціальна психологія. - 2004. - № 2(4). - С. 111-121.

61. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти / П. Шевчук // Демократичне врядування: Науковий вісник. - 2014. - Вип. 13.

62. Шипілова Л.М.: Організаційно-правові засади та методологія стратегічного планування забезпечення національної безпеки України: навч. Посіб./авт. Л. М. Шипілова - К.:НАДУ, 2015. - 120 с.

63. Шумка А. В. Інформаційне протистояння в ході російсько-грузинського конфлікту (8-12 серпня 2008 року) / А. В. Шумка // Військово-науковий вісник. - 2009. - Вип. 11. - С. 254-260.

64. Armitage R., Joseph S. Nye Jr. CSIS Commission on Smart Power: A Smarter, More Secure America. Washington: The CSIS Press, 2007. 89 p.

65. Arquilla J. To build a network // Prism. Washington, 2014. Vol. 5. № 1. P. 22-34.

66. Arquilla J., Ronfeldt D. Cyberwar is coming! // In Athena's Camp: Preparing for Conflict in the Information Age / ed.

by J. Arquilla and D. Ronfeldt. Santa Monica, Calif.: RAND Corporation, 1997. P. 23-60.

67. Darczewska J. Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej / J. Darczewska. - Warszawa: OSW, 2014. - 36 s.

68. Dobbins J., Raphael S. Cohen, Frederick B., Geist E. Overextending and Unbalancing Russia: Assessing the Impact of Cost-Imposing Options [Електронний ресурс]. URL: https://www.rand.org/pubs/research_briefs/RB10014.html

69. Higgins A. Putin's Russia, Punching above Its Weight, Keeps Adversaries off Balance [Електронний ресурс] // The New York Times. 2019. December 23. URL: <https://www.nytimes.com/2019/12/23/world/europe/russia-putin.html>.

70. Libicki M.C. What is Information Warfare / M. C. Libicki. - Washington : National Defense University, 1995. - 110 s.

71. Marshall A. W. Long-Term Competition with the Soviets: A Framework for Strategic Analysis. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1972. 72 p.

72. Saradzhyan S. What Stops US and Russia from Stumbling into War? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.russiamatters.org/blog/what-stops-us-and-russia-stumbling-war>

73. Wojnowski M. Mit «wojny hibrydowej». Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku / M. Wojnowski // Secretum. Służbe specjalne, bezpieczeństwo, informacja. - 2014. - № 2. - С. 7-38.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Піжмур Микола Іванович
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

04.11.2020
(дата)

[Підпис]
(підпис)

Микола Піжмур
(ім'я, прізвище)